

DE DESKUNDIGEN VAN DE MORAAAL

Morele tests op het Europese continent tussen 1910 en 1930

Jan Verplaetse¹

SUMMARY – Experts of human morality. Moral testing in continental Europe, 1910-1930. Although modern history of science has not forgotten the early period of empirical testing of moral judgment and feeling in children and adults, it has widely neglected the European contribution to the experimental research of human morality before the work of Piaget. Moreover, since present-day reviews judged the historical value of these early research from its purely theoretical purposes, social and political contexts were left aside. In this paper two main experimental paradigms in the early European research of morality are described and put back in their social-political context. From 1910 to 1930 psychiatrists all over continental Europe asked delinquent youngsters (a) motives for fictitious moral actions (Schaefer, Levy-Suhl, Riebesell) or (b) arrangements of moral transgressions (Jacobsohn-Lask, De Jongh). This was done in order to obtain an (increasing of the) age of legal irresponsibility or to facilitate the classification of difficult young persons in a more scientific manner. Special attention is paid to the absence of moral tests in France and the ideological discourses behind the moral testing of juvenile delinquents.

KEYWORDS – Morality, testing, research, history, juvenile delinquency.

1. Inleiding

In de periode 1910-1930 verrichtten deskundigen wereldwijd heel wat moraalpsychologisch onderzoek met behulp van allerlei morele tests. Vooral kinderen en jongeren, maar ook volwassenen, moesten vragenlijsten invullen, werden gevraagd om beschreven, meegedeelde of getekende situaties te beoordelen, lovenswaardige of af te keuren handelingen te rangschikken of motieven voor hun handelen te bedenken. Sinds de overzichtsartikels van Kohlberg, Pittel & Mendelsohn en Wendorf geniet dit onderzoek enige bekendheid.² Het is nu bekend dat men reeds voor Piaget en Kohlberg de moraliteit van de modale mens op een proefondervindelijke wijze heeft onderzocht.

Hoe verdienstelijk die overzichtsartikels ook zijn, enkele tekorten zijn opvallend. Voor eerst bespraken die auteurs hoofdzakelijk Amerikaanse tests en experimenten. De Europese morele tests die gedurende die vroege periode werden bedacht en uitgevoerd, werden nooit samengebracht en besproken. Een nog belangrijker hiaat is dat die com-

¹ De auteur is doctor-assistent bij de vakgroep *Grondslagen en geschiedenis van het recht* (Universiteit Gent).

² Kohlberg, L., 'Moral Development and Identification', in H.W. Stevenson (ed.), *Child psychology: the 62nd yearbook of the National Society for the Study of Education* (Chicago: University of Chicago Press, 1963), I, 277-332, Pittel, S.M. & Mendelsohn, G.A., 'Measurement of moral values: a review and critique', *Psychological Bulletin*, 1966, 22-35, Wendorf, C. A., 'History of American morality research', 1894-1932, *History of Psychology*, 2001, 272-88.

pilaties weinig aandacht hadden voor de specifieke maatschappelijke behoeften die aanleiding gaven tot het ontstaan van die tests. Gaf men al blijk van enige interesse voor de maatschappelijke context, dan werd de loskoppeling van morele test en maatschappelijk kader, of het groeien naar een louter wetenschappelijke – vooral: een ontwikkelingspsychologisch – perspectief, als een teken van vooruitgang beschouwd.³ Anders gezegd, de nauwe verwevenheid van maatschappelijke behoefte en wetenschappelijke test werd door die auteurs als een hindernis ervaren en zelfs als een verklaring voor hun ondergang gesuggereerd. Die compilaties lieten doorschemeren dat pas wanneer de morele tests uit die maatschappelijke context gelicht werden en zuiver wetenschappelijke doeleinden vervulden, het empirisch onderzoek naar moraliteit een volwassen stadium bereikte.

Net als de vermelde auteurs ben ik van mening dat die maatschappelijke verwevenheid problematisch kan zijn, maar dan om geheel andere redenen. Zo geloof ik niet dat die verwevenheid *in se* afbreuk doet aan de wetenschappelijke waarde van de behaalde resultaten. Zoals we nog zullen zien, was niet zozeer de maatschappelijke behoefte zelf, maar de onmogelijkheid om die maatschappelijke vraag in te willigen uiteindelijk verantwoordelijk voor het verdwijnen van die vroege tests. Niet de probleemstelling, maar het gebrek aan een bevredigende oplossing betekende het einde van die tests. Vanuit de toenmalige sociaal-politieke bekommernissen bekeken was het toepassen van morele tests buiten de academische muren overigens erg vanzelfsprekend. Geconfronteerd met het bedreigende fenomeen van de jeugdcriminaliteit en zoekend naar juridische, institutionele, pedagogische of medische remedies voor dit probleem, boden morele tests zich aan als een hoopvol instrument. Niet alleen filosofen en psychologen ontwikkelden en werkten met morele tests, ook pedagogen, juristen en psychiaters meenden met behulp van dit instrument bepaalde vragen te kunnen beantwoorden. Maar die gedeelde interesse betekende niet dat men de grondslagen of meetresultaten van de tests kritiekloos – want alleen in functie van het nagestreefde doel – aanvaardde. Hoewel sommigen soms erg naïeve verwachtingen hadden en anderen tegenvallende resultaten via allerlei redeneringen wilden goedpraten, gaven zelfs enthousiaste verdedigers naderhand toe dat hun tests niet geschikt waren om de vooropgestelde maatschappelijke behoeften in te willigen.

Wat mijns inziens de sociale verwevenheid wel problematisch kan maken, was het maatschappelijk engagement van die deskundigen van de moraal. In hoeverre maakten hun onderzoekingen deel uit van een ruimer ideologisch vertoog dat soms erg radicale en weinig humane oplossingen (preventieve detentie, sterilisatie) voor het probleem van de jeugdcriminaliteit propageerde? En in hoeverre droegen die tests bij tot medisch-pedagogische praktijken die tot doel hadden om de jeugddelinquent op een respectloze wijze te normaliseren of zelfs te elimineren? Een meer fundamentele vraag lijkt me of de ontwikkeling van morele tests in die ideologische context niet ethisch laakbaar was. Al wilden die deskundigen de waarheid geen geweld aandoen, het is mogelijk dat de

³ Zo meent Kohlberg dat “early research in the area was dominated by obvious, practical concerns about good behavior in children. Only in the last twenty years has research focused upon basic theoretical problems in the development of morality” (Kohlberg, 1963, 277). Wendorf merkt op dat dit vroege onderzoek van moraliteit “had an applied angle to complement such scientific curiosity” (Wendorf, 277). Pittel & Mendelsohn (1966, 24) kenmerkten de morele tests uit die eerste periode als tests “which were designed to differentiate normal children and adolescents from those with delinquent or criminal tendencies.”

morele test hen een geschikt instrument bood om een loopje te nemen met de vrijheden en rechten van hun doelgroep.

In deze bijdrage wil ik bijgevolg niet alleen een overzicht geven van de belangrijkste Europese tests tussen 1910 en 1930 en hun belangrijkste maatschappelijke beweegredenen, maar wil ik bovendien de ideologische connotaties en ethische repercussies van dat onderzoek belichten. In plaats van me te concentreren op de tegenvallende resultaten van die morele tests, wens ik naast de wetenschappelijke ambities ook de ideologische aspiraties van die deskundigen van de moraal in kaart te brengen. Hierbij zal ik me beperken tot twee soorten morele tests die in continentaal Europa, met name in Duitsland, Zwitserland, België, Nederland en in veel mindere mate in Frankrijk tussen 1910 en 1930 enige populariteit genoten, met name het *motieven-* en *rangschikkingsonderzoek*. Dit onderzoek had specifiek betrekking op de meting van de *morele gevoeligheid* en moet derhalve worden onderscheiden van het onderzoek naar verwante fenomenen zoals wilskracht, karakter, persoonlijkheid of temperament.

2. Een overzicht van de onderzoeken⁴

2.1. *Het motievenonderzoek*

De oorspronkelijkste morele test was het zogenaamde *motievenonderzoek*. Hierbij vroeg men aan een groep proefpersonen om een standpunt omtrent een moreel probleem of dilemma in te nemen en dit standpunt met argumenten of motieven te omkleeden. Het moreel probleem of dilemma had veelal betrekking op diefstal. Men stelde de proefpersonen vragen in de trant van “Wat zou u doen als u een muntstuk ter waarde van vijf mark, een sou of een portemonnee vond?”, of men wilde een antwoord op het algemenere morele probleem “Waarom kan stelen niet of waarom is stelen verboden?” De specifieke vraagstelling over het stelen van gevonden geld vindt men voor het eerst terug in een toespraak van de Italiaanse advocaat Luigi Anfosso tijdens het internationaal psychologencongres te München in 1896.⁵ Anfosso was van oordeel dat men het eerbaarheidsgevoel, altruïsme of rechtvaardigheidsgevoel van het kind of de jongere kon achterhalen door hen dit soort vraagjes voor te leggen. In de lijn van Lombroso geloofde Anfosso dat ieder kind bij zijn geboorte volkomen egoïstisch handelde en dat de “in de kiem reeds overgeërfde” moraliteit zich pas rond het vijfde of zesde jaar, mede onder invloed van de omgeving, ontwikkelde. Wie een gevonden geldstuk wilde houden en het dus niet aan de politie of de rechtmatige eigenaar wenste terug te geven, bevond zich nog in het stadium van het egoïstische kind. Anfosso concentreerde zich nog uitsluitend op het gedrag van de ondervraagde kinderen en jongeren. Interesse voor de motieven achter hun moreel standpunt had hij niet. Enkele jaren later stelde de in-

⁴ In dit hoofdstuk beperk ik me tot wetenschappelijke studies met de motieven- en rangschikkingstest. Mededelingen over het werken met die tests in medisch-psychologische labo's of klaslokalen laat ik nog buiten beschouwing, evenals overzichtsartikels, kritische commentaren en discussies in wetenschappelijke genootschappen of tijdens andere gelegenheden.

⁵ Anfosso, L., ‘Das Ehrbarkeitsgefühl bei Kindern’, *Die Kinderfehler*, 1896, 1, 139-147. Voorgesteld op het *Dritter internationaler Congress für Psychologie in München vom 4.-7. August 1896* (München: Lehmann, 1897)

specteur van de Berlijnse stadsscholen, von Gizycki, aan 69 meisjes een gelijkaardige vraag over gevonden geld.⁶ De Berlijnse inspecteur noteerde niet alleen de standpunten, maar ondervroeg de meisjes ook over hun motieven. Von Gizycki leek niet op de hoogte te zijn van Anfosso's bijdrage. De inspiratie voor zijn vraagstelling haalde hij uit een publicatie van Frédéric Lichtenberger, decaan van de protestantse theologiefaculteit van Parijs, uit 1889. Hierin haalde Lichtenberger een leerkracht morele opvoeding aan die aan kinderen van zowel een *école laïque* als een *école congréganiste* in de buurt van Angoulême het volgende vraagstukje had voorgelegd: "Je gaat met je vriendin naar de jaarmarkt. Je hebt geen geld en je ouders zijn arm. Plots vind je een beurs met een mooi vijffrankstuk. Wat doe je?"⁷ Die leerkracht stelde vast dat de meerderheid van leerlingen in publieke scholen het geld teruggaven, terwijl de meeste leerlingen in religieuze scholen het geld aan snoep en speelgoed uitgaven, "la conscience en parfaitement repos." Lichtenberger vond dit een mooie anekdote. Ze illustreerde dat moraal niets met godsdienst had te maken en rechtvaardigde de invoering van het verplichte vak *instruction morale civique* door de wet van 21 maart 1882 in het Franse leerplichtonderwijs.

Von Gizycki paste die vraag wat aan en stelde vast dat 29 meisjes het geld wilden houden, maar leerde uit hun motieven dat dit geenszins met "een zuiver zelfzuchtige besteding van het gevonden geld" samenviel. Een volkomen egoïstische houding kwam volgens von Gizycki alleen in abnormale gevallen voor. Ook wie het geld wilde houden, dacht niet alleen aan het eigen plezier. Men kocht geschenken voor alle gezinsleden of dankte zelfs God voor zoveel geluk. Von Gizycki isoleerde tal van motieven (religieuze, strafrechterlijke, medelijden, ...) maar deelde de antwoorden van proefpersonen nog niet volgens een classificatie of hiërarchie van motieven in. Die ordening van motieven vond men acht jaar later wel terug bij de arts Max Levy-Suhl, werkzaam als raadgevend psychiater bij de jeugdrechtbank van Berlin-Mitte⁸, eerst in een artikel voor het tijdschrift *Die Grenzboten* in 1911 en enkele maanden later in een voordracht voor het Berlijnse psychologengenootschap.⁹ Levy-Suhl vroeg uiteindelijk aan 120 jongeren¹⁰ die voor allerlei delicten – hoofdzakelijke diefstal – aangeklaagd werden "Waarom men niet mag stelen?" en onderscheidde op grond van hun motieven drie groepen: een zuiver egocentrische categorie die alleen aan het eigen nut of de eigen schade dacht, een religieuze groep die naar (familiale en bovennatuurlijke) autoriteiten verwees en een sociaalethische categorie die aan het lijden van anderen en aan morele principes refereerde.

⁶ Gizycki, P. von, 'Wie urteilen Schulkinder ueber Funddiebstahl?', *Die Kinderfehler*, 1903, 8, 14-26.

⁷ Lichtenberg, F., 'L'éducation morale dans les écoles primaires', *Mémoires et documents scolaires publiés par le musée pédagogique*, 1889, 2e série, n°28, 113.

⁸ Onder impuls van Paul Köhne werd in oktober 1909 de eerste Berlijnse jeugdrechtbank opgericht met W. Fürstenheim als eerste jeugdrechter. Op initiatief van Theodor Ziehen, hoofd van het Berlijnse *Charité*, werd een groep psychiatrisch gevormde artsen samengesteld die de jeugdrechters over de mentale toestand van de jeugddelinquent moest informeren.

⁹ Levy-Suhl, M., 'Die jugendlichen Angeklagten und ihre sittliche Reife', *Die Grenzboten*, 1911, 70, 479-92, 'Die Prüfung der sittlichen Reife jugendlicher Angeklagter und die Reformvorschläge zum § 56 des deutschen Staatsgesetzbuches. Kriminalpsychologische Studie auf Grund von 120 Ausfrageversuchen', *Zeitschrift fuer Psychotherapie*, 1912, 4, 146-60, 232-54. Hetzelfde jaar nog verscheen deze laatste publicatie ook als aparte monografie bij Enke te Stuttgart.

¹⁰ In de publicatie voor *Die Grenzboten* (1911) beschikte Levy-Suhl nog maar over de resultaten van honderd proefpersonen. Voor het veel grondiger artikel in het *Zeitschrift fuer Psychotherapie* (1912) had hij de protocollen van honderdtwintig jeugddelinquenten verzameld.

Afbeelding 1. De egoïstische antwoorden van 20 mentaal gehandicapte jongeren op de vraag "Waarom men niet mag stelen", verzameld door Max Levy-Suhl (1912)

Jahresalter: 12 1/2.	Weil's auf der Polizei angezeigt wird und zu Hause Schläge gibt.
„ 13.	Weil das sonst den Eltern gesagt wird.
„ 16 3/4.	Wenn man stehlen geht und wird dabei ertappt, so wird man bestraft.
„ 17.	Weil ich drauf Strafe kriege.
„ 16 1/2.	Weil's mir nicht gehört.
„ 14 2/3.	Weil's verboten ist (weiblich).
„ 13 1/2.	Weil das Unrecht ist.
„ 16 1/2.	Weil man andere Menschen arm macht.

Een jaar later gebruikte de Berlijnse psycholoog Moritz Schaefer in zijn studie van niet minder dan 1250 kinderen en jongeren een gelijkaardige classificatie. Wel onderscheidde Schaefer familiale autoriteitsmotieven van transcendente of godsdienstige motieven.¹¹ In zijn onderzoek van circa 300 probleemjongeren uit diverse Hamburgse instellingen hanteerde Paul Riebesell in 1917 dezelfde indeling als Schaefer.¹² Wel keerde hij terug naar de meer specifieke vraagstelling van Anfosso en von Gizycki over het stelen van een gevonden muntstuk. Ten slotte vond men nog een variant van dit motievenonderzoek rond diefstal terug bij Edmund Fischer in een studie uit 1928.¹³ Fischer legde 308 acht- tot veertienjarige jongens en meisjes uit de buurt van Chemnitz het volgende verhaal voor: “Drie kinderen gaan naar het warenhuis Tietz. Ze kijken wat rond, en omdat ze denken dat niemand hen in de gaten heeft, neemt het eerste kind een reep chocolade, het tweede kind een schort zoals zijn moeder er een draagt, en het derde kind neemt een paar wollen kousen. Ze willen ongemerkt buiten sluipen, wat hen evenwel niet lukt.” Aan zijn proefpersonen vroeg Fischer vervolgens of en waarom die kinderen iets mispeuterd hadden en of en waarom een van de kinderen kon vrijgesproken worden? In tegenstelling tot Levy-Suhl, Schaefer en Riebesell was Fischer niet zozeer geïnteresseerd in het niveau van de remmende motieven (Waarom men niet mag stelen?), maar veeleer in de ontwikkeling van rechtvaardigende motieven (Wanneer men wel mag stelen?). Zo stelde Fischer vast dat jongere kinderen de diefstal van een prul bestemd voor eigen plezier (een reep chocolade) minder erg vonden dan de diefstal van een noodzakelijk goed (wollen kousen). Bij oudere kinderen was dit precies omgekeerd.

Niet alle Duitse onderzoekers beperkten zich tot diefstal. De filosoof Hermann Roth verruimde het scala van het morele problemen aanzienlijk. In zijn verhandeling uit 1915 ontwierp Roth dilemma's voor allerlei andere (on)deugden, waaronder heldenmoed

¹¹ Schaefer, M., 'Elemente zur moralpsychologischen Beurteilung Jugendlicher', *Zeitschrift fuer pädagogische Psychologie*, 1913, 14, 47-59, 90-98.

¹² Riebesell, P., 'Untersuchungen ueber das Moralitätsalter', *Zeitschrift fuer pädagogische Psychologie*, 1917, 18, 376-85.

¹³ Fischer, E., 'Ueber die Stellung des Kindes zum Diebstahl', *Zeitschrift für pädagogische Psychologie*, 1928, 29, 297-300.

waarvan het dilemma als volgt luidde: “In Servië is de oorlog begonnen. Een jonge Serviër gaat niet in het leger omdat hij zijn vaderland niet wil verlaten. Hij meent dat hij zijn arme moeder in haar onderhoud moet helpen voorzien. Handelde de Serviër correct of niet?” Roth legde dit dilemma voor aan (oudere) studenten van het gymnasium van Meklar en Duisburg, en vroeg hun standpunt en argumentatie. Zijn aanpak geleek op die van de Amerikaanse filosofieprofessor Frank Chapman Sharp, die al in de jaren 1890 zijn studenten meerdere morele dilemma’s ter beoordeling voorlegde en hun argumenten trachtte te ordenen.¹⁴ Het nadeel van deze aanpak was evenwel dat veel dilemma’s een te hoog abstractieniveau vergden, wilde men het morele niveau van kinderen en probleemjongeren onderzoeken.¹⁵ Bovendien was een classificatie van motieven, gezien de diversiteit van morele problemen en ethische onderwerpen, nauwelijks haalbaar. Werken met het thema diefstal bood het voordeel van eenvoud en herkenbaarheid, hoewel die vereenvoudiging ook wel eens werd bekritiseerd.¹⁶ Ook andere motieven speelden mee. Diefstal was veruit het belangrijkste jeugddelict. De aangevoerde motieven lichtten de burgerlijke samenleving in over het respect dat jongeren hadden voor het beginsel van de private eigendom. De resultaten bleken geruststellend. Levy-Suhl trof een “door fout begrepen socialistische ideeën gekleurde visie” slechts bij één jeugddelinquent aan, hoewel het gros van de proefpersonen uit de arbeidersklasse afkomstig was. Kautsky scheen, aldus Levy-Suhl, gelijk te hebben dat de sociaal-democratie de eigendomswetten niet radicaal wilde afschaffen.¹⁷ Ook uit Fischers motievenonderzoek bleek dat de jeugdige ideeën het beginsel van de private eigendom niet verwierpen. Alleen heel jonge kinderen keurden diefstal voor eigen nut niet af. Oudere jongeren zagen in dat alleen economische ellende diefstal kon rechtvaardigen.¹⁸ Hoewel jongeren begrip leken te hebben voor het socialistische discours, was de politieke boodschap dus niet alarmerend. De burgerlijke samenleving kon zich handhaven want beperkte sociale en economische ingrepen volstonden om het belangrijkste excuus voor diefstal weg te nemen.

2.2. *Het rangschikkingsonderzoek*

Dit eenvoudig motievenonderzoek trof men buiten Duitsland niet aan. De meest verspreide morele test doorheen continentaal Europa was zonder meer de *rangschikkingstest*, oorspronkelijk bedacht door de Amerikaanse arts Guy G. Fernald, werkzaam in een speciale instelling voor gestoorde delinquenten in Concord (Massachusetts). In 1912 publiceerde Fernald de resultaten van een hele batterij psychologische tests op 116 vol-

¹⁴ Sharp, F.C., ‘Objective study of some moral judgments’, *American Journal of Psychology*, 1898, 9, 198-234.

¹⁵ Andere voorbeelden van die bredere aanpak waren Hans Reichenbach, ‘Moralpsychologische Erhebungen an Schulkindern’, *Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik*, 1921, 22, 289-316 en Michael Ruland, *Die Entwicklung des sittlichen Bewusstseins in der Jugendjahre* (Leipzig-München: Nennick, 1923, pädagogische Monographien, XXII). Reichenbach en Ruland vroegen aan respectievelijk 40 en 1390 proefpersonen welke plichten ze te vervullen hebben en waarom? Het onderzoek van Ruland situeerde zich volledig binnen een onderwijsfilosofische context, met name de invoering van niet-religieus moraalonderricht.

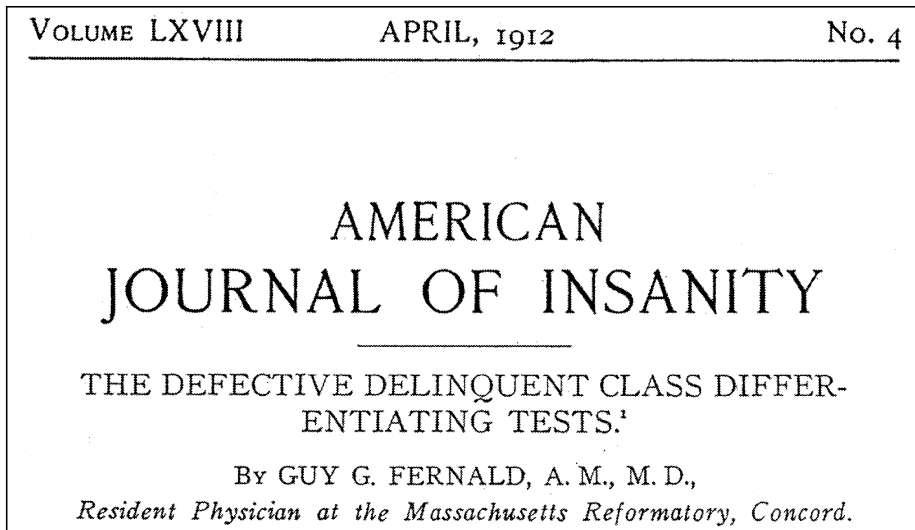
¹⁶ Zie bijvoorbeeld, Reichenbach, H, *Op. cit.*, 305.

¹⁷ Levy-Suhl, M., ‘Die Prüfung der sittlichen Reife jugendlicher Angeklagter’, 247-8.

¹⁸ Fischer, E., *Op. cit.*, 299.

wassen patiënten.¹⁹ In die studie nam hij een *ethical discrimination test* op waarmee hij de proefpersonen vroeg om tien zware transgressies volgens ernst te ordenen, waaronder “ruiten voor het plezier ingooien”, “een huis waarin zich mensen bevinden in brand steken”, “op een man schieten die wegloopt wanneer je hem wilt overvallen en dit met de bedoeling hem te doden”.

Afbeelding 2. Titelblad van Fernalds publicatie

Ter vergelijking vroeg Fernald aan een tiental gevormde volwassenen (juristen, artsen, psychologen, medewerkers) deze transgressies te ordenen. Afwijkingen ten opzichte van deze controlegroep – de zogenaamde standaardrij – wezen op een gebrek aan ethisch onderscheidingsvermogen of een ongevoelige *moral stamina*. In een voetnoot suggereerde hij om die test te herhalen met verdienstelijke handelingen en idealen. Naar verluidt liet Fernald zich voor deze test inspireren door een experiment van Binet waarbij kinderen dozen van een verschillend gewicht moesten rangschikken.²⁰ In de Verenigde Staten kreeg die test tussen 1910 en 1930 in gewijzigde vorm navolging bij Haines die lichtere transgressies verkoos, bij Brogan die zijn studenten zelf transgressies liet bedenken, bij Weber die de test op prostituees uitvoerde en bij Woodrow die de transgressies picturaal voorstelde.²¹

¹⁹ Fernald, G.G., 'The defective delinquent class differentiating tests', *American Journal of Insanity*, 1912, 523-594.

²⁰ Bovet, P., 'Sur le jugement moral. Elaboration d'un test', *Intermédiaire des éducateurs*, 1914, 55. Ik kan evenwel niet bevestigen of dit correct is.

²¹ Haines, T.H., 'Diagnostic values of some performance tests', *Psychological review*, 1915, 22, 299-305, Brogan, A.P., 'A study in statistical ethics', *International Journal of Ethics*, 1923, 33, 119-34, A.P. Brogan, 'Moral valuations about men and women', *International Journal of Ethics*, 1925, 35, 105-24, Weber, C.O., 'Moral judgments in female delinquents', *Journal of Applied Psychology*, 1926, 10, 89-91, Woodrow, H., 'A picture-preference character test', *Journal of Educational Psychology*, 1926, 519-31.

De vroegste Europese variant van de Fernald-test vond men terug in Zwitserland.²² In 1914 vroegen Pierre Bovet en Alice Descoedres van het Institut Jean-Jacques Rousseau (Genève) aan veertien ontwikkelde volwassenen om zes verhaaltjes waarin een leugen vervat zat te ordenen.²³ De volwassenen – allen lid van een beweging ter bevordering van morele educatie – kwamen niet tot een consensus waardoor beide onderzoekers twijfelden aan de waarde van de test. Later ontwikkelde Descoedres een andere test – een verdeeltest – om het altruïstische gedrag van scholieren te meten.²⁴ Dit nam niet weg dat men in bepaalde Zwitserse scholen, waaronder de Ecole Ferrer te Lausanne, kinderen die leugentjes toch met enig enthousiasme liet ordenen. Drie jaar later publiceerden Mademoiselle Sarkissov en Edgar Junod de resultaten van hun variant van de Fernald-test met vijftig volwassenen.²⁵ Ditmaal moesten de testpersonen vijf verhaaltjes over wreedheid en diefstal ordenen.

Afbeelding 3. De te rangschikken overtredingen in het experiment van Mademoiselle Sarkissov rond wreedheid (Sarkissov & Junod, 1917)

I. CRUAUTÉ.

(Tests et enquête de Mlle SARKISSOF.)

Actes à classer par ordre de gravité.

I. Jean attache un caillou au cou d'un chien pour entraver ses mouvements et le jette à l'eau.

II. Un chat dort paisiblement. Jean arrive et lui tire la queue.

III. Jean va dénicher des rossignols ; il en prend un, lui crève les yeux et le met en cage.

IV. Un pauvre vieux cheval tire avec peine un lourd chargement. Jean s'approche et profite de ce que personne ne le voit pour frapper le pauvre animal.

V. Une mouche est sur la table. Jean pose un verre sur l'animal et l'emprisonne quelques instants.

Enkel de test over diefstal leidde tot voldoende consensus om de morele gevoeligheid van kinderen in de nabije toekomst te beoordelen. Grootschalig onderzoek met behulp van de Fernald-test werd in Zwitserland evenwel nooit ondernomen.²⁶

²² Voor een overzicht, zie Claparède, E., *Comment diagnostiquer les aptitudes chez les écoliers* (Paris: Flammarion, 1924), 285-88.

²³ Bovet, P., *Op. cit.*, 54-58. Bovet deelde mee dat de verhaaltjes afkomstig waren van Descoedres.

²⁴ Descoedres, A., 'Le partage: un test de vie moral', *Intermédiaire des éducateurs*, 1919, 53-56

²⁵ Sarkissov, Mlle & Junod, Edgar, 'Sur le jugement moral', *Intermédiaire des éducateurs*, 1917, 91-94.

²⁶ Dit was wel het geval in Italië waar Galli (Milaan) en Diez-Gasca (Rome) de Fernald-variant van Bovet, Sarkissov en Junod in grootschaliger onderzoek gebruikten. In 1933 publiceerde Maria Diez-Gasca een studie met 234 leerlingen in de *Rivista Psicologica*.

Omstreeks de jaren '20 had in Duitsland de rangschikkingstest het motievenonderzoek vervangen. Dit was de verdienste van de Berlijnse psychiater Louis Jacobsohn-Lask, die net als Levy-Suhl jeugdrechtbanken adviseerde over de mentale toestand van aan-geklaagde jongeren. Tussen 1914 en 1920 had Jacobsohn-Lask in die functie al meer dan 1500 jongeren psychiatrisch onderzocht. In 1919 en 1920 publiceerde hij twee studies waarin hij een variant van de Fernald-test aan respectievelijk 30 en 264 hoofdzakelijk jonge en gedragsgestoorde testpersonen voorlegde.²⁷ Beide studies had hij uitgevoerd zonder de publicatie van Fernald te hebben gelezen. Later gaf hij overigens toe niet veel van Fernalds berekeningen te hebben begrepen. Hij kende de voorbeelden en de werkwijze van de test via de reisnotities van de gevangenisarts H. Marx door de Verenigde Staten.²⁸ Jacobsohn-Lask bedacht zeven nieuwe, lichtere en meer gedetailleerde transgressies, vergeleek de rangschikkingen met een standaardrij opgesteld door universiteitsprofessoren, vroeg de jongeren naar hun redenen om toevallige overeenkomsten met de standaardrij te kunnen detecteren, legde de uitkomsten naast de klinische observaties die instellingen over hun jeugdige patiënten bijhielden en bedacht een elegante manier om de gemiddelde afwijking ten opzichte van de standaardrij mathematisch weer te geven. Zoals uit de titel van zijn twee studies blijkt, wilde hij de morele gevoeligheid (*sittliches Fühlen* of ook soms *ethisches Empfinden*) van zijn proefpersonen meten. Jacobsohn-Lask redeneerde dat iedere meegedeelde transgressie bij normaal ontwikkelde mensen een bepaalde aversie oproep. Zelf sprak hij over een druk (*Druck*) die naargelang de ernst van het delict kon toenemen of afnemen, en in vergelijking met andere transgressies groter of kleiner kon zijn (*relativer Maximaldruck* of *relativer Minimaldruck*). De test mat dus niet zozeer het morele redeneer- of inlevingsvermogen maar de emotionele dimensie van de morele reactie op onaanvaardbare handelingen. Afwijkingen ten opzicht van de standaardrij waren bijgevolg geen indicatie van een gebrekkige (morele) intelligentie, maar drukten de morele ongevoeligheid van de proefpersoon uit. Een afwijkende ordening toonde simpelweg aan dat zwaardere transgressies een gelijke of geringere morele aversie oproepen dan lichtere delicten, en dus niet dat de proefpersoon niet in staat was om de ernst van een delict conceptueel te vatten of goede ethische gronden voor hun verschillen aan te reiken. De voorbeelden spraken tot het hart van de jongeren en niet tot hun verstand waardoor de test geheel onafhankelijk was van de reeds ontwikkelde intelligentieproeven van Binet en Simon. De test peilde naar de verhouding tussen het ongeremde infantiele egoïsme en de ontluikende altruïstische gevoelens van een zich normaal ontwikkelend adolescent. Overeenkomsten met de standaardrij wezen op de zedelijke rijpheid van de testpersoon, verschillen op onrijpheid, stagnatie of zelfs gehele afwezigheid van de overgeërfde of aangeleerde altruïstische sentimenten.

Die testmethode leidde tot nieuw onderzoek waarin de aspiraties en beweringen van Fernald en Jacobsohn-Lask de ene keer bevestigd werden, de andere keer zwaar op de

²⁷ Jacobsohn-Lask, L., 'Gibt es eine brauchbare Methode, um Aufschluss über das sittliche Fühlen eines Jugendlichen zu bekommen', 1919, *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie*, 46, 285-374, 'Ueber die Fernaldsche Methode zur Prüfung des sittlichen Fühlens und über ihre weitere Ausgestaltung', *Zeitschrift fuer angewandte Psychologie*, 1920, Beiheft 24.

²⁸ Marx, H., 'Reiseindrücke eines Gefängnisarztes in den Vereinigten Staaten', *Vierteljahrsschrift für gerichtliche Medizin*, 1912, 43, 401. Over de reizen van Duitse strafrechtsspecialisten en gevangenisdirecteurs naar de Verenigde Staten, zie Peukert, D.J.K., *Die Grenzen der Socialdisziplinierung. Aufstieg und Krise der deutschen Jugendfürsorge, 1878-1932* (Köln: Bund-Verlag, 1986), 87-88.

korrel werden genomen. Op die kritieken kom ik later nog terug. In Duitsland testte Ernst Less van het psychiatrische ziekenhuis te Rostock in 1921 veertien gedragsgestoorde jongeren met de voorbeelden van Jacobsohn-Lask en vergeleek de resultaten met klinische observaties.²⁹ In 1925 publiceerde Fredy Quadfasel van het psychiatrisch ziekenhuis te Königsberg de resultaten van een grootschalig onderzoek bij niet minder 770 scholieren, onder wie zwakzinnigen en gerechtskinderen.³⁰ In 1928 gebruikte de psycholoog Joseph Palluch de voorbeelden van Jacobsohn-Lask voor een onderzoek bij 94 probleemjongeren uit Keulen.³¹

In België was de rangschikkingstest van Fernald al vroeg bekend. Tijdens het Internationale Congres ter Bescherming van het Kind te Gent in 1913 loofde de Brusselse pedagoog Ovide Decroly in aanwezigheid van alle toenmalige tenoren van de Belgische en Franse psychiatrie de Fernald-test als een beloftevol instrument in de mentale diagnose van jeugddelinquenten.³² Ondanks die lof bleef grootschalig onderzoek van jongeren met behulp van de Fernald-test of de variant van Jacobsohn-Lask lange tijd uit. Pas in 1926 gebruikte de Vlaamse zuster Luitgard Beun (zuster Maria-Gerarda) de Zwitserse voorbeelden van Descoedres, Sarkissov en Junod voor de ondervraging van circa 700 jongeren.³³ Voor haar doctorale studie uit 1934 verzamelde Beun meer dan 2000 rangschikkingen van zowel afkeurenswaardige als lovenswaardige verhaaltjes, afkomstig van schoolkinderen, volwassenen, gedragsgestoorde jongeren, doofstomme en zwakzinnige kinderen en zelfs niet-Europese volkeren.³⁴

In Nederland zag men vlugger wat in de rangschikkingstest. In 1921 verdedigde Jan De Jongh zijn doctoraal proefschrift voor de medische faculteit van de universiteit van Amsterdam met een onderzoek naar de verschillende rangschikkingen van gewone jongeren en jeugddelinquenten en van normale volwassenen en volwassen criminelen. De Jongh volgde geheel de methode van Jacobsohn-Lask en kon besluiten dat zowel bij criminele kinderen als bij criminele volwassenen over het algemeen een minder groot onderscheidingsvermogen, een minder streng onderscheid tussen de delicten bestond.³⁵

²⁹ Less, E. 'Erfahrungen mit der Jacobsohnschen Gesinnungsprüfung', *Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie*, 1921, 77, 221-254.

³⁰ Quadfasel, F., 'Die Methode Fernald Jacobsohns, eine Methode zur Prüfung der moralischen Kritikfähigkeit und nicht des sittlichen Fühlens', *Archiv fuer Psychiatrie und Nervenkrankheiten*, 1925, 74, 1-38.

³¹ Palluch, J., 'Die sittliche Einsicht männlicher schulentlassener Fürsorgezöglinge in ihren Beziehungen zum sittlichen Verhalten sowie zur allgemeinen intellektuellen Entwicklung', *Zeitschrift fuer die angewandte Psychologie*, 1928, 30, 1-75.

³² Decroly, O., 'L'examen mental des délinquants juvéniles à propos des rapports de l'anormalité et de l'enfance abandonnée', herdrukt in *La policlinique*, 1913, 22, 247-8. In het artikel dat hij enkele jaren later met Vermeylen schreef, 'Sémiologie de l'affectivité', *Bulletin de la Société de Médecine Mentale*, 1920, 315-46, was hij inmiddels al wat sceptischer. De test van Fernald mat niet zozeer de morele sentimenten maar wel het cognitieve begrip van morele situaties.

³³ Beun, L., 'Een onderzoek over het zedelijk oordeel', *Vlaams Opvoedkundig Tijdschrift*, 1926, 21-28.

³⁴ Beun, L., *Het zedelijke oordeel bij kinderen: een experimenteel-psychologisch onderzoek* (Antwerpen-Brussel: Standaard Uitgeverij, 1934).

³⁵ De Jongh, J., *Experimenteel onderzoek naar het morele oordeel* (Crefeld: Buscher, 1921).

*Afbeelding 4. Een Fernaldreeks die Luitgard Beun
voor haar onderzoek gebruikte (1934)*

FERNALDREEKS	
1. SYLVESTER	: (8 j.) alleen thuis gelaten heeft honger... hij <i>steelt twee broodjes</i> .
2. PAUL	: (12 j.) moet een <i>brief</i> posten. — Hij versnoept het geld.
3. VALEER	: (16 j.) vlucht weg met de <i>fiets</i> van een kind dat leerde rijden.
4. URBAAN	: (18 j.) droomt van Amerika, — <i>vervalscht een bankcheck</i> , en steelt alzoo 1000 frank.
5. GUSTAAF	: (12 j.) de boschwachterszoon, <i>speelt met geweren</i> ondanks vaders verbod, en zoo schiet hij zijn kameraadje dood.
6. RAYMOND	: (16 j.) steelt gouden <i>horloges</i> nadat hij den winkelier neersloeg.
7. STEPHAAN	: (16 j.) verwurgt zijn <i>stiefvader</i> op een avond dat deze dronken thuiskomt en moeder mishandelt.

Twee jaar later moest Gevers Leuven, hoofdgeneesheer van de bijzondere gevangenis voor mannen in Den Haag, De Jongh evenwel ontgoochelen. Gevers Leuven bedacht zeven nieuwe voorbeelden en vergeleek de rangschikking van veertig weinig ontwikkelde criminelen met die van veertig niet-criminele controlepersonen. Aangezien er geen verschil kon gevonden worden, meende de auteur dat “criminaliteit bij weinig ontwikkelden een behoorlijk oordeel over morele vraagstukken niet uitsluit.”³⁶

Franse studies die gebruikmaakten van de methode van Fernald of Jacobsohn-Lask heb ik niet gevonden. Niettemin was de rangschikkingstest ook daar bekend. In zijn gezaghebbende *thèse de doctorat* uit 1914 – “la thèse si complète”³⁷ – vermeldde Georges Heuyer, de toekomstige directeur van de Parijse *clinique annexe de neuropsychiatrie* in-

³⁶ Gevers Leuven, ‘Een onderzoek naar het morele oordeel van weinig ontwikkelde misdadigers’, *Tijdschrift voor zielkunde en opvoedingsleer*, 1923, 15, 187.

³⁷ Collin, A. & Rollet, H., *Traité de médecine légale infantile* (Paris : Delagrave, 1920), 103.

fantile, de *ethical discrimination test* van Fernald.³⁸ Mogelijks was het de Belg Decroly die Heuyer op de hoogte bracht van het bestaan van de Fernald-test. Ook onder Franse psychologen moet de rangschikkingstest bekend zijn geweest. De Parijse *Société libre pour l'étude psychologique de l'enfant*, onder voorzitterschap van Alfred Binet, ontving een overdrukje van Decroly's aanvankelijke lofrede op de rangschikkingstest en vermeldde de experimenten van Bovet en Descoedres in hun *Bulletin*. Later signaleerde het Franse psychologenblad, *L'année psychologique*, de Duitse studies van Jacobsohn-Lask en Palluch.³⁹ Hoewel Franse specialisten de rangschikkingstest ongetwijfeld kenden, was hij toch geenszins populair. De redenen hiervoor bespreek ik later in een apart hoofdstuk.

2.3. *Andere onderzoeksparadigma's*

Behalve het motieven- en rangschikkingsonderzoek ontwierp men in Europa tussen 1910 en 1930 nog andere morele tests. Opnieuw was Duitsland het vruchtbaarste Europese land. Zo vroeg men proefpersonen niet alleen om morele problemen of dilemma's op te lossen en hun standpunt hieromtrent te motiveren, maar ook om ethisch geladen begrippen te definiëren, onderscheiden tussen morele begrippen te verduidelijken, plichten te omschrijven, fabels te interpreteren, spreekwoorden te verhelderen of ethische idealen te omschrijven, enz.⁴⁰ Al deze nogal schoolse opgaven leverden weliswaar interessante inzichten op, maar de erg uitvoerige antwoorden kon men nauwelijks systematiseren en onderling of met een controlegroep vergelijken. Het experimentele en wetenschappelijke gehalte van dit morele onderzoek was laag. Die tests hielden niet meer in dan het schrijven van een soort opstelletje; een classificatie op basis van een (rudimentaire) moraalpsychologische theorie was er niet en een heldere onderzoeksvraag ontbrak geheel. Verder veronderstelde de niet zo eenvoudige opgave bij proefpersonen een hoog abstractievermogen waardoor de tests niet voor kinderen of weinig ontwikkelde jongeren geschikt waren. Was er al sprake van een test, dan peilde die ongetwijfeld eerder naar de moreel-intellectuele capaciteiten van de proefpersoon, dan naar zijn ethisch-affectieve vermogens.

Twee hiervan te onderscheiden aanpakken, die evenwel nooit doorbraken, verdienen toch een aparte vermelding. Rond 1910 ontwierp Oscar Hermann, arts in de psychiatrische instelling van Merzig aan de Saar, een beeldenreeks van tien tot vijftien prenten met een moraliserende inhoud, zoals een boer die met een overreden gans in zijn handen woedend achter een wagen rent.⁴¹ Vervolgens voerde Hermann een gesprek met de

³⁸ Heuyer, G., *Enfants anormaux et délinquants juvéniles: nécessité de l'examen psychiatrique des écoliers* (Paris: Steinheil, 1914), 53.

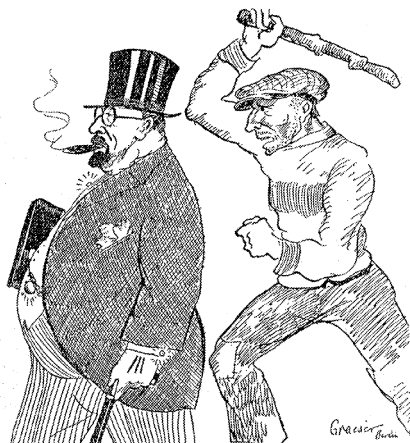
³⁹ *L'année psychologique*, 1922, 22, 551; 1929, 29, 793.

⁴⁰ Uitstekende overzichten van die andere technieken bieden Sander, Hjalmar, 'Die experimentelle Gesinnungsprüfung. Ihre Aufgabe und Methodik', *Zeitschrift fuer angewandte Psychologie*, 1920, 17, 59-109 en Kolb, Eduard, *Die sittlichen Entwicklung des Heranwachsenden im Lichte der exacten Forschung* (Leipzig-München: Nernick, 1922, pädagogische Monographien XX), 10-47.

⁴¹ Hermann, O., 'Zur Frage der Prüfung des Besitzstandes an moralischen Begriffen und Gefühlen', *Zeitschrift fuer die gesamte Neurologie und Psychiatrie*, 1910, 3, 281-83, zie ook Hermann, O., *Das moralische Fühlen und Begreifen bei Imbezillen und bei Kriminellen Degenerierten: ein Beitrag zur sog. Moral-Insanity-Frage sowie zur heilpädagogischen und strafrechtlichen Behandlung der Entarteten* (Halle: Mahold, 1912), 12 & 84-85.

proefpersoon over de afbeeldingen. Behalve dat hij de eerste was om beelden in het experimentele onderzoek naar moraliteit te gebruiken, was Hermann minder geïnteresseerd in de beredeneerde antwoorden tijdens het gesprekje, maar bovenal in de “spontane uitingen die de beelden genereren”, zoals gebaren, mimiek, stemhoogte, want “affectieve uitdrukkingen zijn ons waardevoller dan het naakte woord.” Hermann had het voornemen om de prenten via dia-apparatuur te projecteren en de affectieve reacties van de proefpersonen door fysiologische instrumenten, zoals bloeddrukmeters en galvanometers, te meten. Het bleef weliswaar bij een intentie. Rond 1920 bevestigde Jacobsohn-Lask dat de methode van Hermann weinig navolging kende. Hij vond die methode enkel nuttig voor heel jonge kinderen. Oudere jongeren leken vooral met de naïeve prenten van Hermann te spotten.⁴² Andere onderzoekers vonden inspiratie in dit werken met beeldmateriaal. In de Verenigde Staten en in Duitsland presenteerden McGrath, Schwartz en Schneckeburger moraliserende prenten aan jonge proefpersonen, maar zij hadden vooral interesse voor het verbale commentaar van de proefpersonen.⁴³

***Afbeelding 5. Een moraliserend prent die Schneckeburger (1932)
aan zijn jonge proefpersonen voorlegde***

Een nog directere methode om de morele gevoeligheid te meten bestond in het vals beschuldigen van de proefpersoon en het observeren van de reacties die daarop volgden. De proefpersoon werd ervan beschuldigd iets te hebben gestolen of over iets te hebben gelogen.⁴⁴ Om ethische redenen werd die methode slechts in heel uitzonderlijke geval-

⁴² Jacobsohn-Lask, L., ‘Gibt es eine brauchbare Methode, um Aufschluss über das sittliche Fühlen eines Jugendlichen zu bekommen’, 288.

⁴³ McGrath, M.C., ‘A study of the moral development of children’, *Psychological Monograph*, 1923, n°144, Schneckeburger, H., ‘Die Altersentwicklung und Milieubedingtheit des sociaethischen Verständnisses beim proletarischen Kinde’, *Zeitschrift für angewandte Psychologie*, 1932, 42, 370-440, 43, 1-82, Schwartz, L.A., ‘Social-situation pictures in the psychiatric interviews’, *American Journal of Orthopsychiatry*, 1932, 124-132.

⁴⁴ Zie Levy-Suhl, M., ‘Die Prüfung der sittlichen Reife jugendlicher Angeklagter’, 234-35, Sander, H, *Op. cit.*, 104-105

len toegepast, met name wanneer men vermoedde dat de proefpersoon – vaak een psychiatisch patiënt – aan een ziekelijk emotioneel defect leed.⁴⁵ Allerlei verwante experimenten waarbij men proefpersonen tot lichte transgressies aanzette – bijvoorbeeld tot een kleine leugen – en men hen nadien met die overtredingen confronteerde kwamen ook voor, maar werden nooit op grote schaal uitgevoerd.⁴⁶

3. De maatschappelijke behoefte: globale en lokale achtergronden van het morele onderzoek

Uit dit overzicht van de voornaamste Europese studies in het kader van het motieven- en rangschikkingsonderzoek tijdens de periode 1910-1930 blijkt al het volgende. Enerzijds was er een overwicht aan Duits onderzoek. Het aantal Duitse publicaties dat ook nog eens overzichten, discussies en kritische reflecties bood bevestigt dit overwicht. Dit wijst erop dat we in Duitsland met een *specifieke* wetenschappelijke en/of maatschappelijke situatie hadden te maken. Een situatie die bijvoorbeeld in Frankrijk ontbrak. Iedere verklaring voor de populariteit van morele tests moet derhalve rekening houden met bepaalde lokale factoren die men enkel in Duitsland aantroef. Anderzijds ontmoette men de rangschikkingstest van Fernald en Jacobsohn-Lask ook buiten Duitsland, zij het in geringere mate. De methode had zijn oorsprong in de Verenigde Staten en in Zwitserland, Italië, Nederland en België voerde men studies met behulp van die methode uit. Dit suggereert dan weer dat niet alleen lokale, Duitse factoren bijdroegen tot de populariteit van die morele test, maar dat er ook een meer *globale* verklaring is. Ik zal eerst die grensoverschrijdende context schetsen. De specifieke Duitse situatie zal ik telkens binnen die algemene context plaatsen. Op het eind van dit artikel ga ik ten slotte in op de afwezigheid van morele tests in de toenmalige Franse wetenschappelijke literatuur. Doorheen de publicaties vindt men verschillende achterliggende beweegredenen voor het bedenken en uitvoeren van morele tests. In het vorige hoofdstuk werden al enkele motieven genoemd. Levy-Suhl hoopte iets te weten te komen over het respect dat jongeren uit minder behoevende milieus nog hadden voor het beginsel van de private eigendom. Bij Edmund Fischer trof men dezelfde belangstelling aan.⁴⁷ Een gelijkaardige, maar wat ruimere *moraalsociologische* motivering vond men ook in de Verenigde Staten bij Brogan die met behulp van een Fernald-variant allerlei wijzigingen in de *popular morality* wilde onderzoeken of zelfs de verschillen tussen vrouwelijke en mannelijke moraliteit wilde blootleggen.

Anderen motieven waren van *ethisch-pedagogische* aard. Von Gizycki plaatste zijn motievenonderzoek in het debat over religieus versus seculier onderwijs, en meer bepaald

⁴⁵ Kraepelin, E., *Psychiatrie: ein Lehrbuch für Studierende und Aerzte* (Leipzig: Barth, 1909-15, achte, vielfach umgearbeitete Auflage), II, 606.

⁴⁶ Zie Voelker, P.F., 'An account of certain methods for testing moral reactions in conduct', *Religious Education*, 1921, 16, 81-83.

⁴⁷ In haar onderzoek met de verdeeltest kwam Alice Descoedres net als Levy-Suhl en Fischer tot de conclusie dat kinderen uit lagere klassen geen afwijkende bezitsdrang hebben. Wel integendeel, Descoedres' kinderen uit de lagere klassen leken een mandarijntje gemakkelijker te delen met andere kinderen dan de proefpersonen uit de betere sociale klassen. Het waren precies die laatsten die, aldus Descoedres, leden aan een "hypertrophie du sens de la propriété" ('Le partage: un test de vie moral', 55).

in de discussie over de (on)doelmatigheid van godsdienstondericht voor de morele ontwikkeling van jongeren. Zo keek von Gizycki nogal verrast op toen één van de proefpersonen niet naar het zevende gebod verwees om het gevonden geld aan de politie of bezitter terug te geven, maar precies God om zoveel toevallig geluk bedankte. Ook Levy-Suhl en Schaefer legden het verband met de discussie over godsdienstondericht, al wilde Schaefer niet te diep op die gevoelige materie ingaan. Zij stelden vast dat jongeren ondanks het godsdienstondericht na hun veertien jaar nog zelden religieuze motieven gebruikten om diefstal te veroordelen. Vanaf hun twaalfde jaar namen de sociaal-ethische motieven de overhand. Hierdoor leken de religieuze motieven dus eerder onvolwassen beweegredenen die alleen door klassikale repetitie overtuigingskracht kregen, maar eenmaal buiten de schoolse context al vlug aan kracht verloren. Niet de religieuze motieven – zo stelde Levy-Suhl – maar de “door ons vastgestelde graad van ethische respectievelijk sociaal-ethische motieven was doorgaans maatgevend voor de vraag naar de “zedelijke rijpheid” van de ondervraagden.”⁴⁸ De vraag rees dan ook of seculier moraalondericht niet zinvoller was dan godsdienstonderwijs.

Een ander *ethisch-pedagogisch* probleem waaraan morele tests een wetenschappelijke bijdrage konden leveren, had betrekking op seksuele educatie. Pedagogen waren eendeloos verdeeld over de vraag of jongeren iets van seks mochten afweten, wat ze mochten weten, wie hen dit mocht vertellen en wanneer ze die kennis mochten opdoen. Volgens de Duitse pedagoog Ernst Meumann kon wetenschappelijk kennis over de ontwikkeling van moraliteit bij kinderen en jongeren, en verkregen via allerlei tests, helpen om die controversie te beslechten. Pas dan wist men met zekerheid wat informatie over seks aan de ontluikende gevoelens en de wil van het kind aanrichtte en kon men de negatieve gevolgen voor de morele ontwikkeling van het kind in kaart brengen en vermijden. Eenmaal in het bezit van morele tests werd de pedagogie een onafhankelijke psychologische wetenschap die de juistheid van allerlei morele en theologische bezwaren empirisch kon testen.⁴⁹

Dit streven naar een onafhankelijke psychologische wetenschap zorgde ervoor dat het ontwerpen van morele tests ook een doel op zich werd, zonder ideologische of praktische toepassing maar alleen ter bevordering van de kennis over de zedelijke ontwikkeling van het kind. Luitgard Beuns Vlaamse studie (1934) werd getypeerd als “rein-wetenschappelijk geörienteerd” en gecontrasteerd met de “praktische techniek” in de vroegere onderzoeken.⁵⁰ Het moet gezegd dat dit zuiver wetenschappelijke motief – naast andere, meer praktische – ook al in vroegere studies aanwezig was. Sommige onderzoekers leken zelfs niet zozeer te verlangen naar een *techniek om de kennis* maar gewoon naar een *techniek om de techniek*. De modernistische obsessie om alles te meten en kwantitatief uit te drukken en de realisatie van succesvolle intelligentietests waren op zich al voldoende motieven om te zoeken naar middelen om de *moral sense* als een der hoogste menselijke faculteiten te meten en numeriek te kunnen vergelijken. Zich bewust dat de weg naar een *Zentimeter-Gramm-Sekunden-System* voor het meten van moraliteit nog lang was, begon Moritz Schaefer zijn publicatie over de motieventest op volgende profetische wijze:

⁴⁸ Levy-Suhl, M., ‘Die Prüfung der sittlichen Reife jugendlicher Angeklagter’, 253.

⁴⁹ Meumann, E., ‘Die Untersuchung der sittlichen Entwicklung des Kindes und ihre pädagogische Bedeutung’, *Zeitschrift fuer pädagogische Psychologie*, 1912, 13, 193-213.

⁵⁰ Voorwoord Prof. Dr. Franssen, in Beun, L., *Op.cit.*

“Het is een kenmerk van het moderne, natuurwetenschappelijke tijdperk om de verschijnselen in zijn meest algemene betekenis niet alleen op kwalitatieve wijze te benaderen, maar ze ook kwantitatief te beoordelen, dit wil zeggen ze te meten. Het is bekend wat het ingenieuzen van de theoreticus gecombineerd met de precisie en accuratesse van de technicus in de meting en weging van fenomenen uit de materiële wereld hebben teweeggebracht. Het is niet minder bekend dat dit streven zich de tien laatste jaren ook naar de psychische gebieden heeft verplaatst. (...) Bestaat er nu, ik herhaal de vraag, op het gebied van de moraal een soortgelijke inlichtende onderzoeksmethode? Met andere woorden: beschikken wij over de mogelijkheid de zedelijke rijpheid van het kind te meten? Hoe kunnen wij dit doen? Is het mogelijk om, parallel aan het onderzoek naar intelligentie, aan moraliteitsonderzoek te doen? Kunnen wij, in analogie met het bepalen van de intelligentieleeftijd, ook de morele leeftijd omschrijven en vastleggen? Dit is de vraag.”⁵¹

Vanaf het ontstaan van de psychologische wetenschap aan het eind van de negentiende eeuw wenste men allerlei hogere psychische vermogens, waaronder de menselijke moraliteit, op een experimentele en kwantitatieve wijze te benaderen. Het enorme vooruitgangsgeloof onder wetenschappers en het streven van psychologen en pedagogen om een van de neurologie onderscheiden wetenschappelijke discipline te grondvesten, volstonden om morele tests te bedenken en hiermee te experimenteren. Wat ook het afwijzende eindoordeel was van sommige vooraanstaande psychologen waaronder Binet, andere onderzoekers zoals Schaefer “wezen die mogelijkheid geheel niet van de hand”⁵² en zochten, weliswaar erg bewust van de complexiteit van het morele verschijnsel, naar instrumenten om de morele rijpheid van jongeren en volwassenen te meten. Toch kan die “zuiver wetenschappelijke” aspiratie niet als enige factor de plotse toename aan studies, de geconcentreerde aandacht voor die bijdragen en hun internationale verspreiding verklaren. De sluimerende modernistische aspiratie om de menselijke moraliteit te kunnen meten verklaart de mobilisatie van een specifieke groep deskundigen en de tijdelijke opgang en ondergang van bepaalde testmethoden niet. Om die opgang te bewerkstelligen was een als zorgwekkend ervaren maatschappelijk verschijnsel noodzakelijk dat enerzijds de vraag naar morele tests heel urgent maakte en anderzijds de ontwerpers ervan aan een toepassingsgebied hielp. Dat maatschappelijke verschijnsel bracht een krachtige dynamiek van vraag en aanbod op gang die zowel de interesse van belanghebbende afnemer als de creativiteit van deskundige intensifieerde. Pas dan ontwikkelde de morele test zich van een vernuftig wetenschappelijk speeltje tot een praktisch instrument en verhief het bedenken ervan zich tot een heus onderzoeksprogramma. De morele tests die voor 1910 in Europa (Anfosso, von Gizycki) en de Verenigde Staten (Osborne, Sharp, Kline)⁵³ ontwikkeld werden door filosofen, advocaten, leraars en psychologen behoorden precies tot die eerste fase waarin men vrij experimenteerde zonder dat de test aan een duidelijke maatschappelijke behoefte beantwoordde. Die tests misten hierdoor een eenvoudige vraagstelling, een systematisering van de antwoorden en een

⁵¹ Schaefer, M., *Op. cit.*, 47-48.

⁵² *Ibidem*, 48.

⁵³ Osborne, F.W., ‘The ethical content of children’s mind’, *Educational Review*, 1894, 143-6, Sharp, F.C., ‘Objective study of some moral judgments’, *American Journal of Psychology*, 1898, 9, 198-234, Kline, L.W., ‘A study of juvenile ethics’, *Pedagogical Seminary*, 1903, 10, 239-266.

expliciete experimentele opstelling. Het aantal proefpersonen was klein en de onderzochte groepen waren erg heterogeen. De doelstellingen van de testende onderzoekers waren nog breed filosofisch en abstract psychologisch. Van een dialoog of discussie tussen verschillende onderzoekers en bijdragen was er nauwelijks sprake. Tussen 1910 en 1913 kwam hierin verandering. Hermann (1910), Fernald (1912), Levy-Suhl (1912) en Schaefer (1913) plaatsten hun studies tegen de gemeenschappelijke achtergrond van één maatschappelijk probleem, met name de *jeugd-delinquentie*. Vanaf dan kreeg het motievenonderzoek zijn eigenlijke experimentele en wetenschappelijke vorm. Hermann zocht zelfs naar fysiologische middelen om de hoeveelheid morele gevoeligheid mathematisch vast te leggen, net zoals men de temperatuur met een thermometer mat. Na de Eerste Wereldoorlog, tussen 1919 en 1930, trof men diezelfde problematiek aan bij Jacobsohn-Lask (1919-1920), Less (1921), De Jongh (1921), Gevers Leuven (1923), Quadfasel (1925), Palluch (1928) en Moers (1930). Al die wetenschappers verbonden hun onderzoek aan het thema van de jeugd-delinquentie en ervoeren de morele test als een gewenst instrument in die maatschappelijke problematiek. Eenmaal de doelstellingen van de onderzoekers door dit gemeenschappelijk thema heel concreet en praktisch werden, steeg het formele en wiskundige gehalte van de morele test, namen de omvang en homogeniteit van de proefgroep toe en werden de bekendgemaakte resultaten het onderwerp van heel intense wetenschappelijke discussies.

4. Jeugd-delinquentie: remedies en vertogen

Het meest gehoorde motief om morele tests te bedenken was het maatschappelijke thema van de jeugd-delinquentie. Aan het eind van de negentiende eeuw werd jeugd-delinquentie een internationale bezorgdheid die gedeeld werd door juristen, medici, psychologen en pedagogen.⁵⁴ Die bezorgdheid had in de eerste plaats te maken met de stijging

⁵⁴ Het thema van de jeugd-delinquentie aan het eind van de negentiende eeuw en begin twintigste eeuw werd in een eindeloos aantal publicaties behandeld. Ik beperk me hier tot een selectie van hedendaagse monografieën over dit onderwerp. Voor Duitsland, zie onder meer Peukert, D.J.K., *Die Grenzen der Sozialdisziplinierung. Aufstieg und Krise der deutschen Jugendfürsorge, 1878-1932* (Köln: Bund-Verlag, 1986), 68-96, Malmede, H., 'Vom 'Genius des Bösen' oder die 'Entartung' von Minderjährigen. Negative Kindheitsbilder und defensive Modernisierung in der Epoche des Deutschen Kaiserreichs 1871-1918', in C. Berg (ed.), *Kindervelten* (Frankfurt: Suhrkamp, 1991), 187-214. Voor België, zie onder meer Dupont-Bouchat, M.-S., *De la prison à l'école: les pénitenciers pour les enfants en Belgique au XIXe siècle* (Kortrijk: U.G.A., 1996), Christiaens, J., *De geboorte van de jeugd-delinquent* (Brussel: VUB-press, 1999), Lis, C. & Soly, H. (red.), *Tussen dader en slachtoffer: jongeren en criminaliteit in historisch perspectief* (Brussel: VUB-press, 2001). Voor Zwitserland, zie onder meer Junod, E., *Enfants moralement abandonnés et jeunes délinquants* (Lausanne: Petter, 1907), Stettler, M., *L'évolution de la condition pénale des jeunes délinquants examinée au travers du droit suisse et de quelques législations étrangères* (Genève: faculté du droit, 1980) en Ruchat, M., *L'oiseau et le cachot: naissance de l'éducation correctionnelle en Suisse romande 1800-1913* (Genève: éditions Zoé, 1993). Voor Nederland, zie Leonards, C., *De ontdekking van het onschuldige kind. Bestrafing en opvoeding van criminele kinderen in jeugd-gevangenis en opvoedingsgesticht, 1833-1886* (Hilversum: Verloren, 1995). Voor Frankrijk ten slotte, zie Quincy-Lefebvre, P., *Familles, institutions et déviances. Une histoire de l'enfance difficile. 1880-1840* (Paris: Economica, 1997) en Renouard, J.M., *De l'enfant coupable à l'enfant inadapté. Le traitement social et politique de la déviance* (Paris: Centurion, 1990). Een vergelijking van de ontwikkeling in Nederland, Frankrijk en België vindt men in Dupont-Bouchat, M.-S. & Pierre, E. (dir.), *Enfance et Justice au XIXe siècle: essais d'histoire comparée de la protection de l'enfance 1820-1914* (Paris: PUF, 2001).

van het aantal veroordelingen – hoofdzakelijk voor diefstal – van minderjarige delinquenten (kinderen en adolescenten onder de 18 of 21 jaar) door strafrechtbanken, gevestigd in de Europese grootsteden. In Duitsland steeg dit aantal tussen 1882 en 1912 van 30719 naar 54949 en in Frankrijk tussen 1880 en 1908 van 23.319 tot 33.619.⁵⁵ In België stelde men in 1910 vast dat circa de helft van de recidiverende misdadigers al voor hun eenentwintigste jaar een eerste keer veroordeeld waren.⁵⁶

Deskundigen deelden de indruk van Georges Heuyer die zijn *thèse de doctorat* in 1912 als volgt begon: “Eén van de belangrijkste sociale problemen van onze tijd is de stijging van het aantal jeugddelinquenten en de groeiende ernst van hun delicten. Wetgevers, magistraten en medici houden zich ermee bezig, stellen statistieken op en stellen remedies voor.”⁵⁷ De indruk dat het aantal jeugddelinquenten, hun delicten en hun recidivisme toenamen was slechts gedeeltelijk op een statistische realiteit gebaseerd. De toegenomen filantropische interesse voor het lot van verwaarloosde, mishandelde of achterlijke kinderen enerzijds en de enorme wetenschappelijke aandacht voor de figuur van de (volwassen) crimineel anderzijds lieten tevens hun invloed gelden.⁵⁸ Rond de eeuwwisseling werd de jeugddelinquent een zorgwekkende sociale verschijning die om aparte strafrechterlijke en medisch-pedagogische remedies vroeg. Op internationale congressen, waaronder het *congrès pénitentiaire international* (vanaf 1872) en het *congrès international de patronage et de protection de l'enfance* (vanaf 1890) werd jeugddelinquentie vanaf het eind van de negentiende eeuw een terugkerend discussiepunt.⁵⁹

4.1. De remedies van de hervormers

Op die bijeenkomsten stelden hervormingsgezinde juristen, medici en pedagogen onder meer de volgende maatregelen voor:

(1) *de invoering of verhoging van strafrechterlijke leeftijdsgrenzen.* Hervormers pleiten ervoor om in het strafrecht leeftijdsgrenzen in te voeren of bestaande leeftijdsgrenzen op te trekken waardoor jongeren niet of niet zo gemakkelijk vervolgd en bestraft konden worden. De achterliggende idee was te vermijden dat jongeren een klassieke strafrechterlijke procedure moesten doorlopen en een klassieke (vrijheid)straf kregen die hen in contact bracht met volwassen gevangenen. Beide ervaringen bestempelde men als bijzonder nefast voor de verdere ontwikkeling van de jonge delinquent. Twee soorten leeftijdsgrenzen kwamen hiervoor in aanmerking. Men kon een *absolute straf-*

⁵⁵ Peukert, D.J.K., *Op. cit.*, 82; *Journal Officiel, Débats parlementaires, Sénat*, 27 janvier 1911, 67. Voor een globaal toenmalig statistisch overzicht van de jeugdcriminaliteit in Europa, zie Yvernés, M., ‘La criminalité générale et la criminalité des mineurs en Europe’, *Revue pénitentiaire et de droit pénal*, 1912, 38, 180-195, 446-60, 946-58.

⁵⁶ Van de Rydt, *La loi Carton de Wiart sur la protection de l'enfance* (15 mai 1912) (Nivelles, 1914), 5.

⁵⁷ Heuyer, G., *Enfants anormaux et délinquants juvéniles: nécessité de l'examen psychiatrique des écoliers* (Paris: Steinheil, 1914), 7.

⁵⁸ Perrot, M., ‘Quand la société prend peur de sa jeunesse en France, au XIXe siècle’, in *Les jeunes et les autres. Contribution des sciences de l'homme à la question des jeunes* (Vaucresson: Centre de recherche interdisciplinaire, 1986), 19-27.

⁵⁹ ‘Le mouvement international de protection de l'enfance’, in Dupont-Bouchat, M.-S. & Pierre, E. (dir.), *Enfance et Justice au XIXe siècle*, 385-412.

rechterlijke leeftijdsgrens of *absolute minderjarigheid* invoeren waaronder geen enkele jongere beschuldigd of gestraft kon worden. Beneden die leeftijd werd aangenomen dat jongeren niet verantwoordelijk waren voor hun daden. De gearresteerde kinderen werden vrijgesproken of wanneer het gedrag te zorgwekkend was pleitte men ervoor om het kind aan een educatieve maatregel te onderwerpen. Rond 1900 beschikten Duitsland, Nederland en de meeste Zwitserse kantons al over een absolute leeftijdsgrens. In Duitsland lag die op twaalf jaar, in Nederland op tien jaar en in de Zwitserse kantons varieerde die van tien jaar (Genève) over twaalf jaar (Zürich) tot veertien jaar (Vaud). Naast de absolute strafrechterlijke leeftijdsgrens was er ook de *relatieve strafrechterlijke leeftijdsgrens* of *relatieve minderjarigheid*. Tot die leeftijd moest de rechter onderzoeken of de jongere wel strafrechterlijk verantwoordelijk was of gold een weerlegbaar vermoeden dat de jongere niet verantwoordelijk was voor zijn misdaden. Afhankelijk van het resultaat van dit onderzoek vroeg de rechter een educatieve dan wel repressieve maatregel. In Frankrijk en België lag de bovengrens van de relatieve strafrechterlijke minderjarigheid op zestien jaar, in Duitsland op achttien jaar en in de meeste Zwitserse kantons op zestien jaar (Genève, Zurich) of op achttien jaar (Vaud).

Pleidooien voor het invoeren of optrekken van de absolute minderjarigheid waren uiteindelijk het meest succesvol in Duitsland en Frankrijk. In Duitsland vroegen de hervormers om die leeftijdsgrens van 12 jaar naar 14 jaar op te trekken. Dit voorstel nam men op in het eerste voorontwerp van het nieuwe Duitse strafwetboek van 1909 en kwam uiteindelijk in de *Jugendgerichtsgesetz* van 1923. In Frankrijk nam men die maatregel op in het wetsvoorstel van Fernand-Dreyfus (1910). Twee jaar later bekrachtigde de wet van 22 juli 1912 die remedie. De absolute minimumleeftijd werd meteen op 13 jaar vastgelegd. In de andere landen was het succes van de absolute leeftijdsgrens geringer. In België pleitte Jules Lejeune in zijn wetsvoorstel van 1889 voor de invoering van een absolute leeftijdsgrens op 10 jaar, met uitzondering voor daders van vrijwillige doodslag en brandstichting, maar dit voorstel haalde de wet op de kinderbescherming van 1912 niet. In het eerste voorontwerp voor een federale Zwitserse strafwet van 1893 werd voorgesteld om geen enkel kind onder de 14 jaar te beschuldigen of te bestraffen. In het voorontwerp van 1908 werd dit zelfs tot 18 jaar opgetrokken. Uiteindelijk koos het eerste federale Zwitserse strafwetboek van 1937 voor een erg lage absolute leeftijdsgrens, namelijk zes jaar. In Nederland verdween de sinds 1880 ingevoerde absolute leeftijdsgrens van 10 jaar zelfs uit de kindervetten van 1901, en dus helemaal uit de wetgeving. Het invoeren of verhogen van die minimumleeftijd voor strafrechterlijke vervolging was dus geen maatregel die door alle hervormingsgezinde deskundigen werd aanbevolen. Het absolute en arbitraire karakter van die leeftijdsgrens deed vragen rijzen over het nut en de gevolgen van die maatregel. Kon men te jonge beklaagden niet op een andere wijze aan vervolging onttrekken en wat als een kind gruwelijke daden stelde en omwille van die leeftijdsgrens niet vervolgd kon worden of tot een dwangopvoeding verplicht kon worden?

De relatieve strafrechterlijke leeftijdsgrenzen werden in Nederland in 1901 en in Frankrijk in 1906 wel verhoogd, met name van zestien naar achttien. In Duitsland vroegen sommigen om de bovengrens van achttien naar eenentwintig te verhogen, maar dit voorstel werd afgewezen. In België omvatte het wetsvoorstel Lejeune (1889) een verhoging van zestien naar achttien jaar, maar de Kamer wees dit voorstel uiteindelijk af. De Belgische wet van 15 mei 1912 voorzag in een weerlegbaar vermoeden van straf-

rechterlijke onverantwoordelijkheid tot zestien jaar. In de federale Zwitserse strafwet van 1937 gold dit vermoeden tot veertien jaar.

(2) *De vervanging van het legaliteitsbeginsel door het opportunitieitsbeginsel.* Het invoeren of optrekken van leeftijdsgrenzen voor strafrechterlijke vervolging was maar één van de maatregelen om het kind aan het contact met de klassieke repressieve strafrechterlijke procedure te onttrekken. Daarnaast pleitten de hervormers ook voor een herziening van de criteria die de rechter in de periode van relatieve minderjarigheid hanteerde. Het klassieke criterium waaraan strafrechterlijke verantwoordelijkheid werd getoetst was het intellectuele ‘oordeel des ondersheids’ (in het Frans *discernement*, in het Duits *Einsicht* of *Begriff*). Wist de beschuldigde wat goed en kwaad was en kon hij de illegaliteit van zijn delicten inschatten, dan werd de beschuldigde veroordeeld en bestraft. Voor jeugdige delinquenten achtten hervormers dit criterium ontoereikend. Vaak bleek dat jonge delinquenten dit inzicht wel bezaten, maar dat dit van weinig tel was om nieuwe delicten te vermijden. Rechters moesten hen dus niet heropvoeden maar straffen. In het *memorie van toelichting* bij de kindwet van 1901 kloeg de Nederlandse wetgever: “Zedelijke ontaarding gaat vaak echter gepaard met vroegrijpheid van verstandelijke vermogens. Het gevolg is dus, dat juist in gevallen waar dwangopvoeding het noodigst zou zijn, deze is uitgesloten.”⁶⁰ Niet de kennis van maatschappelijke normen, maar het diepere inzicht in hun nut en functie, de gevoeligheid bij het overtreden van morele beginselen en de wilskracht om sociaal te handelen ontbraken. Pas als die laatste aanwezig waren, kon men verwachten dat de jeugd delinquent geen nieuwe delicten zou stellen. Hervormers pleitten ervoor om het klassieke, liberale *legaliteitsbeginsel* door het *opportunitieitsbeginsel* te vervangen. Niet de intellectuele maar de morele en volitieve vermogens van de jongere moest men onderzoeken en beoordelen.⁶¹

Opnieuw vond men die eis in Duitsland op de meest vergaande wijze. In het commentaar bij het eerste voorontwerp van het nieuwe Duitse strafwetboek (1909) stelde men dat “alleen de kennis van het onderscheid tussen recht en onrecht geen voldoende maatstaf vormt voor de strafrechterlijke verantwoordelijkheid. Veel meer is de gehele ontwikkeling van de persoon, en niet alleen zijn verstand maar ook zijn zedelijk inzicht (*sittlichen Begriff*) en zijn wilskracht van belang.” In de tekst van de tweede strafrechtcommissie (1912) las men dat jongeren tussen 14 en 18 niet gestraft kunnen worden als ze “door een gebrek aan vaststelbare geestelijke of zedelijke rijpheid (*sittliche Reife*) niet de mogelijkheid bezitten om het wederrechterlijke van hun daad in te zien.” In de *Jugendgerichtsgesetz* (1923) kwam die frase in vergelijkbare bewoordingen terug. Alleen gebruikte men zedelijke ontwikkeling (*sittliche Entwicklung*) in plaats van zedelijke rijpheid. In de Zwitserse voorontwerpen van 1893 en 1896 vroegen de hervormers dat de “rechter de morele en mentale ontwikkeling van de beklagde tussen veertien en achttien jaar zou onderzoeken.” Die frase leidde tot felle debatten. Edgar Junod, die de Fernald-test later met succes repliceerde, dacht toen nog “dat er geen precisie-instrument bestond dat toeliet om de intellectuele en morele ontwikkeling van een kind op

⁶⁰ De Vries, A.D.W. & Van Tricht, F.J.G., *Geschiedenis der wetgeving op de misdadige jeugd* (Haarlem: Tjeenk Willink, 1905-1907), I, 69.

⁶¹ Zie bijvoorbeeld, Ziemke, E., ‘Der § 56StGB. und seine Beziehung zum Schwachsinn’, *Monatsschrift für Kriminalpsychologie und Strafrechtsreform*, 1911, 8, 266- 76.

een bepaalde leeftijd vast te stellen.”⁶² In de daaropvolgende voorontwerpen en het uiteindelijke federale strafwetboek verdween dit voorstel. In Frankrijk bleef de wetgever ondanks alle discussies ook na de wet van 22 juni 1912 vasthouden aan het intellectuele *discernement* voor jongeren tussen 13 en 18. In de praktijk leidde dit wel tot een onderzoek naar de vatbaarheid van de jeugddelinquent voor allerlei maatregelen die de heropvoeding tot doel hadden. Bovendien voorzag de wet in een (nog facultatief) *examen de la personnalité* waarin niet alleen gepeild werd naar de intellectuele vermogens maar naar de gehele persoonlijkheid van de jeugddelinquent en bijgevolg ook naar diens morele kwaliteiten en de volitieve weerstand. Ook in de Nederlandse kinderwetten (1901) en de Belgische wet op de kindbescherming (1912) bleef het oordeel des onderscheid als wettelijk criterium bestaan, maar ook hier werd dit criterium uitgehold door een aandachtsverschuiving naar de corrigeerbaarheid van de jeugddelinquent. Het inzicht van het kind bleef van belang, maar het mocht de beslissing over het justitiële lot van het kind niet domineren. De rechter beschikte over een grote vrijheid om naargelang de behoefte uit een reeks educatieve maatregelen te kiezen.

(3) De oprichting van kinderrechtbanken of het aanstellen van kinderrechtters en de uitbreiding van medisch-pedagogische maatregelen. Een van de meest nagevolgde maatregelen waarmee men de jeugddelinquent wilde behoeden voor de nefaste gevolgen van vervolging en bestraffing door traditionele strafrechtbanken was de invoering van kinderrechtters en kinderrechtbanken. Het idee kwam uit de Verenigde Staten. Vanaf 1908 richtten Duitse hervormers, nadat Paul Köhne in 1905 een lezing over dit thema had gegeven en een wetsontwerp had geschreven, de eerste jeugdrechtbanken (*Jugendgerichte*) op in Frankfurt, Keulen en Berlijn. In 1912 bezat 39% van de Duitse rechtbanken een jeugdafdeling.⁶³ Op dat moment werden in Frankrijk aparte *tribunaux pour enfants et adolescents* opgericht en in België werden speciale *kinderrechtters* aangeesteld. Nederland had toen nog geen eigenlijke kinderrechtters of -rechtbanken ingevoerd, maar nam maatregelen die eenzelfde effect beoogden, zoals het schrappen van de openbaarheid van de terechtzittingen, het persoonlijkheidsonderzoek en de grotere beslissingsvrijheid van de rechter in het nemen van maatregelen. In 1922 zal men ook daar voor een aparte jeugdrechtter opteren.

De kinderrechtter of -rechtbank kon uit de volgende maatregelen kiezen: de teruggave aan de ouders of voogd, de plaatsing onder de hoede van een persoon, een private vereniging of instelling, de terbeschikkingstelling (van de overheid of een overheidsdienst) die resulteerde in een heropvoeding in een publieke of private heropvoedingsinstelling, en ten slotte de straf- of disciplinaire maatregelen waaronder het verblijf in tuchtscholen, correctiehuizen of strafkolonies, de berisping of de geldboete. Omdat men vrijheidsstraffen ongepast vond voor minderjarigen verving men in die strafinstellingen het repressieve regime steeds meer door een behandelend en heropvoedend regime. Zelfs de straf diende in functie van de heropvoeding te staan.

Om de meest gepaste maatregel en de meest geschikte instelling te bepalen deden rechtters vaak beroep op medisch of psychologisch geschoold personeel dat zich uitsprak over de mentale en fysieke toestand van de jeugddelinquent en zijn visie formuleerde op de heropvoedbaarheid van de patiënt. Om de jongeren beter te kunnen onderzoeken

⁶² Junod, E., *Enfants moralement abandonnés et jeunes délinquants*, 160.

⁶³ Peukert, D.J.K., *Op. cit.*, 88.

lieten die deskundigen aparte medico-pedagogische klinieken, dispensaria, laboratoria of instituten bouwen, richtten zij academische departementen voor kinderpsychiatrie en -neurologie op, of vroegen zij aan de overheid om observatie- en selectiecentra. In Duitsland beschikte men rond 1910 over *Aufnahme-, Beobachtungs- en Verteilungsstationen* of *heilpädagogische Beratungsstelle* in vrijwel alle grote steden. In België werd in 1915 het observatiecentrum Mol onder leiding van Maurice Rouvroy opgericht en in 1920 ontstond de *Clinique médico-pédagogique de Brabant* op initiatief van Decroly en Boulenger. In Frankrijk had je rond 1914 het *Institut médico-pédagogique* te Vitry onder leiding van Georges Paul-Boncour en het *laboratoire du musée pédagogique* van Méry, dat tevens in de Parijse *clinique de maladies des enfants* werkte. In 1925 richtte de Parijse medische faculteit een *clinique annexe de neuropsychiatrie infantile* op, waarvan Georges Heuyer aan het hoofd kwam te staan. In 1927 werd de *Service d'examen médico-psychologique du tribunal pour enfants et adolescents du département de la Seine* in de oude Parijse jeugdgevangenis Petite-Roquette opgericht, waarvan Jacques Roubinovitch directeur werd. Zwitserland beschikte sinds 1897 over een *asile temporaire de l'enfance abandonnée*, gevestigd te Petit-Lancy en geleid door Paul-Louis Ladame. Vanaf 1912 organiseerde het *Institut Jean-Jacques Rousseau* een *consultation médico-pédagogique* onder leiding van Eduard Claparède. In de jaren 1930 vond men in Duitstalig Zwitserland een drietal *Beobachtungsheime für psychopathische Kinder*. In 1914 richtte de Amsterdamse Vereniging voor Onbuisden een observatiehuis voor delinquente jongeren op. Deze instellingen hielden zich ook bezig met de diagnose en doorverwijzing van gedrags- en karaktergestoorde kinderen die nog niet met het gerecht in aanraking waren gekomen.

Met het oog op de *dépistage* (opsporing) en *triage* (selectieve doorverwijzing) van jeugddelinquenten ontwikkelden medisch-pedagogische experts classificaties waarin zowel medische (normaal versus abnormaal) als pedagogische (opvoedbaar versus niet-opvoedbaar) criteria bepalend waren.⁶⁴ Zieke kinderen werden naar hospitalen en sanatoria gestuurd, blinde, dove of achterlijke kinderen naar speciale scholen en diep mentaal gestoorde kinderen naar gestichten. De belangrijkste groep jeugddelinquenten bestond evenwel uit gedrags- en karaktergestoorde kinderen wier heropvoedbaarheid men moest achterhalen. Zo onderzocht men of de oorzaken van het antisociale gedrag milieugebonden of erfelijk waren. Was het milieu waarin de jongere vertoefde verantwoordelijk voor het onaangepast gedrag, dan kon de rechter de plaatsing in een gezin of in een opvoedingsinstelling bevelen. Situeerde de oorzaak zich eerder in het genetisch materiaal van de jeugddelinquent, leidde het verblijf in een gezin of opvoedingsinstelling tot niets of was zijn “perversie” te ver gevorderd, dan verkoos de rechter doorgaans het strengere regime van de strafinstelling. Na de Eerste Wereldoorlog zal men in Duitsland en onder impuls van de *Deutscher Verein zur Fürsorge für jugendliche Psychopathen* (1918) evenwel speciale pedagogische instellingen voor psychopathische jongeren oprichten. Zelfs de “onopvoedbaren” kregen dan een heropvoeding.

Maar niet alleen medisch of psychologisch geschoolde adviseurs werden aangesproken om de sociale en psychologische toestand van de jeugddelinquent toe te lichten of de heropvoeding van de jongere te bepalen. Kinderrechters en -rechtbanken deden ook een beroep op vrijwilligers, die een sociale enquête over de jeugddelinquent en zijn omge-

⁶⁴ Voor een overzicht van de toenmalige classificaties, zie Decroly, O., *La classification des enfants anormaux* (Gand: Van der Haeghen, 1905).

ving organiseerden, zorgden voor plaatsing van de jongere in een private instelling of in een gezin en toezicht hielden op de voorlopige invrijheidstelling van de jeugddelinquent. In Frankrijk ondernamen *rapporteurs*, waarvoor nauwelijks kwalificaties golden, een sociaal en psychologisch onderzoek en hielden *délégués* toezicht op de uitsproken maatregel. In België noemde men beiden *délégués* en in Duitsland sprak men de Franse *délégué* aan als *Jugendgerichtshilfer*. Religieuze en filantropische verenigingen zoals Henri Rollets *Patronage de l'enfance et de l'adolescence* hadden een grote inspraak in het lot van gerechtskinderen, vaak tot ergernis van de seculiere en geschoolde deskundigen die schamper deden over het oordeel van de patronageleden dat meer op intuïtie en ervaring dan op observatie en meting gebaseerd was. Met het oog op een meer wetenschappelijke aanpak ontwikkelde men voorgedrukte inlichtingenbladen die op een systematische wijze peilden naar de sociale, psychologische en morele toestand van de jongere, zijn of haar ouders en het milieu waarin hij of zij vertoefde.⁶⁵

4.2. Twee vertogen: aanpassing of eliminatie

Doorheen de voorgestelde en gerealiseerde remedies van de hervormers weerklonken twee verschillende vertogen – twee filosofieën als het ware. Enerzijds was er het *pedagogisch-normerende vertoog* waarin de aanpassing van de jeugddelinquent aan de geldende maatschappelijke normen centraal stond. Dit discours legde de klemtoon op het milieu als belangrijkste factor in de genese van delinquentie, wees op het belang van (her)opvoeding en had aandacht voor het individu en zijn specifieke ervaringswereld. Maatregelen om jongeren een aparte juridische behandeling te geven, om de kansen op heropvoeding te optimaliseren en het repressieve karakter van het strafrecht voor jeugddelinquenten te minimaliseren sproten uit dit discours voort. Het mensbeeld van dit vertoog was eerder optimistisch en de toon “menselijk” van aard. Anderzijds was er het *eugenetisch-eliminierende vertoog* waarin men eerder naar de verwijdering van de jeugddelinquent uit de samenleving en zijn uiteindelijke eliminatie streefde. Dit discours bekleemtoonde de erfelijkheid van menselijke eigenschappen en gebreken waaronder criminaliteit en krankzinnigheid. Daarnaast benadrukte dit vertoog het falen van de heropvoeding en het sentimentalisme van het pedagogisch ideaal. Het baseerde zijn diagnose liever op onpersoonlijk cijfermateriaal dan op subjectieve indrukken van opvoeders. Remedies zoals de internering voor onbepaalde duur, de preventieve internering of de al dan niet vrijwillige sterilisatie van delinquenten werden door dit eugenetisch-eliminierend discours voorgesteld. Het mensbeeld achter dit discours was eerder pessimistisch en fatalistisch en de toon was eerder “onthumaniserend”. Van enig enthousiasme om van moeilijk opvoedbare jongeren nuttige burgers te maken was in dat discours geen sprake. Hervormers namen vaak heel uiteenlopende en onvereenigbare posities in. Het pedagogisch-normerende discours van de Belgische arts en pedagoog Jean Demoor en de Zwitserse psychologe Alice Descoedres stond mijlenver af van het eugenetisch-eliminierend discours van Duitse en Zwitserse (kinder)psychiaters Robert Gaupp, Otto Mön-

⁶⁵ Voor een overzicht van de problematiek van informatievergaring en enkele voorbeelden van vragenlijsten, zie onder meer Pierre de Casabianca, 'Les procédures d'informations relatives aux mineurs délinquants', *Revue pénitentiaire et de droit pénal*, avril 1909.

kemöller en Hans Wolfgang Maier.⁶⁶ Bij andere deskundigen was de afstand tussen beide vertogen evenwel veel geringer. Elementen uit beide vertogen trof men in hun oeuvre aan.⁶⁷ De oprichter van de vermaarde instelling *Institut Jean-Jacques Rousseau*, Edouard Claparède, schreef één van de eerste Zwitserse eugenetische pleidooien waarin hij onomwonden stelde dat “de opdracht is, ik herhaal het, om te verhinderen dat de toekomstige generatie drager is van slechte elementen (*mauvais éléments*) van de huidige generatie”, en dat “een radicale behandeling slechts kan bestaan uit een selectie van individuen die in staat zijn om een onbeschadigde kroost (*rejetons non avariés*) te dragen.”⁶⁸ Natuurlijk moest men gevoelig zijn voor de ellende van het abnormale en delinquente kind en hen via een gepaste opvoeding trachten te helpen. Dit nam niet weg dat “we om te weten waarnaar we gaan, we af en toe onze blik op verdere horizonten moeten richten, over de mens van vandaag heen, het ras in beschouwing nemend, naar het kind van morgen.”⁶⁹ Ook bij het Belgische boegbeeld van de pedagogische beweging, Ovide Decroly, vond men dit dubbele discours.⁷⁰ Decroly was stichtend lid van de *Société belge d'eugénique* (1919) en zat de pedagogische sectie van deze vereniging voor. Ondanks zijn optimistisch geloof in de opvoedbaarheid van het kind liet hij niet na erop te wijzen dat het *environmentalisme* een even nefaste overdrijving was als het genetische determinisme.⁷¹ In zijn vroege teksten sprak Decroly zich expliciet uit voor “krachtige preventieve remedies”⁷². Als een overheid met alle middelen protectionistische maatregelen kon invoeren of zijn grondgebied ten koste van ontelbare mensenlevens dacht te kunnen uitbreiden, waarom zouden eugenetische remedies dan onrealistisch zijn? Decroly draaide het argument van menslievendheid dan ook om: “Alle mensen met een hart die een verheven bezorgdheid hebben over de toekomst van de mens verenigen zich rond dezelfde gedachte van weldadigheid en vooruitgang om de toepassing te vragen van maatregelen die voor effect hebben dat een groot aantal ongelukkigen die slachtoffer zijn van intellectueel en moreel verval gered wordt en dat het aantal wezens vermindert dat de gemeenschap belast of er een gevaar voor vormt.”⁷³

⁶⁶ Men vergelijk de teksten van Jean Demoor, ‘Les enfants anormaux et la criminologie’, *Revue de l’Université*, 1899, 481-98, en Alice Descocudres, ‘Les enfants anormaux sont-ils amoraux’, *Archives de psychologie*, 1913, 8, 21-48, met die van Robert Gaupp, ‘Die seelisch abnormen Kinder’, in *Psychologie des Kindes* (Leipzig: Teubner, 1909), 139-52, Otto Mönkemöller, *Geistesstörung und Verbrechen im Kindesalter* (Berlin: Reuther & Reichard, 1903), 74ev en Hans Wolfgang Maier, ‘Ueber moralische Idiotie’, *Journal für Psychiatrie und Neurologie*, 1908, 13, 57-81. Voor de ‘pedagogisch optimistische’ positie van de Belgische Jean Demoor, zie De Wilde, Ph., ‘Eugenetisch pessimisme en pedagogisch optimisme bij J. Demoor. Case-study naar het geneeskundig denken over abnormaliteit eind negentiende - begin twintigste eeuw’, *Pedagogisch Tijdschrift*, 1992, 17, 349-369.

⁶⁷ Voor een relativering van de verschillen uit beide discours, zie Harten, H.C., ‘Pädagogik und Eugenik im “rassenhygienischen” discours vor 1933’, *Paedagogica Historica*, 1997, 33, 765-800.

⁶⁸ Claparède, E., *La protection des dégénérés et l’eugénique* (Genève: Kündig, 1913), 8.

⁶⁹ *Ibidem*, 11.

⁷⁰ Over het eugenetische engagement van Decroly, zie ook Segers, J.E., *La psychologie de l’enfant normal et anormal d’après Dr. O. Decroly* (Bruxelles: Stoops, 1948), 73-78.

⁷¹ Zie onder meer, Decroly, O., ‘A propos de l’ouvrage “Les cliniques psychologiques pour l’enfance aux Etats Unis et l’oeuvre du Dr. Healy”, *Journal de Neurologie et de Psychiatrie*, 1930, 30, 169-76.

⁷² Decroly, O., ‘L’assistance de l’enfance anormale’, *Rapport au Congrès d’Anvers pour l’assistance familiale des aliénés*, 1903, 16 (overdruk). Dit engagement vindt men ook nog in zijn latere werken terug. In ‘L’éducation de l’enfance anormale et l’hygiène mentale’, *Journées médico-pédagogiques*, 1930, schreef hij over de sterilisatie van abnormale jongeren dat “la signification préventive n’a pas besoin d’être soulignée” (overdruk).

⁷³ *Ibidem*, 17.

Het pedagogisch-normerende en eugenetisch-eliminierende discours konden probleemloos gecombineerd worden. Bovendien draaiden toenmalige verdedigers van het eugenetische project de morele kwalificaties “humaan” en “inhumaan” gewoon om. Vele deskundigen beschouwden beide vertogen noch theoretisch, noch moreel als tegengesteld. De heropvoeding van delinquente jongeren en abnormale kinderen zag men bijvoorbeeld als een onderdeel van een ruimer en op een (verre) toekomst gericht eugenetisch project. Omdat politici en bevolking nog niet rijp waren voor de invoering van de meest radicale maatregelen, zoals onvrijwillige sterilisatie of huwelijkswetten, moest men zich intussen wel tot pedagogische en sociale initiatieven beperken. Om die opportunistische reden verkoos de Belgische arts Auguste Ley aanvankelijk de behandeling van delinquente en abnormale jongeren in speciale instellingen boven de radicale en gedwongen maatregelen die hij pas jaren later verdedigde.⁷⁴ Bovendien was de grens tussen educatie en eugenese soms erg klein, al was het maar omdat sommigen deskundigen hun patiënten wilde “leren” om zich niet voort te planten.

Ook het onderscheid tussen verbeterbare en onverbeterlijke jongeren overbrugde de afstand tussen beide vertogen. Verkoos men een “humaan” pedagogisch-normerend discours voor heropvoedbare jongeren, dan richtte men zich na het mislukken van talloze behandelingen voor onverbeterlijke jeugdige psychopaten al eens ontgoocheld tot het eliminerende discours van de eugenetica. Die vereniging van beide vertogen, evenwel opgesplitst in functie van de doelgroep, vond men onder meer terug bij Karl Wilker, die vanaf 1917 aan het hoofd stond van het Berlijnse *Erziehungsheim* Lindenhof. Het was nota bene Wilker die Jacobsohn-Lask de toestemming gaf om delinquente jongeren uit die instelling voor zijn onderzoek te gebruiken. In zijn behandeling van die jongeren koos Wilker voor een heel persoonlijke en directe benadering waarin de eigen problematiek van het jonge individu en de ontwikkeling tot een creatief burger centraal stonden. Straffen waren zogoed als onbestaande, jongeren moesten elkaar in een “jongerengerecht” beoordelen en kregen lectuuropdrachten en museumexcursies. Om dit alles mogelijk te maken, koos Wilker voor heel jonge delinquenten wier karakter nog goed te beïnvloeden was en wier gunsten hij gemakkelijk kon winnen. De oudere, “*schwer erziehbaren Elemente*” die zich tegen Wilkers opvoedingsmethoden verzetten, werden naar andere instellingen gestuurd. Over die maatregel verklaarde hij in 1928 voor een groep opvoeders: “We moeten een selectie doorvoeren. We moeten ons afvragen hoeveel zwakzinnigen, hoeveel psychopaten een samenleving van normale mensen nog kan dragen.”⁷⁵ Hier werd de gefaalde “menselijke” behandeling van een moeilijke groep oudere jeugddelinquenten aangegrepen om hen niet alleen uit de instelling maar ook de samenleving te verwijderen.

Hoe verenigbaar beide discours ook waren, op ethisch vlak kon men toch nog steeds een verschil tussen beide ontwaren. Zelfs wanneer men van pedagogische maatregelen een eugenetisch effect verwachtte, werd het respect voor de vrijwilligheid en de lichamelij-

⁷⁴ Ley, A., ‘L’eugénique et l’hygiène mentale’, *Revue d’eugénique*, 1922, 20-23.

⁷⁵ Wilker, K., ‘Wie gestalten wir die Erziehung in den Fürsorgeerziehungsanstalten durch Selbstbestätigung der Zöglinge wirksam?’, *Blätter für Wohlfahrtspflege*, 1928, 302. Zie ook Peukert, D.J.K., *Op. cit.*, 203. Wilker vertaalde ook H.H. Goddards studie over de familie Kallikak – een funderende studie voor het eugenetisch gedachtegoed – naar het Duits, *Die Familie Kallikak: eine Studie über die Vererbung des Schwachsinnns* (Langensalza: Beyer & Mann, 1914 & 1934). In de tweede editie van 1934 verwees Wilker in het woord vooraf naar het nazistische *Gesetz zur Verhütung erkrankten Nachwuchses* van 14 juli 1933, waardoor allerlei “minderwaardige” burgers tegen hun wil gesteriliseerd werden.

ke integriteit van het individu als een ethisch pluspunt benadrukt. De pedagogische en sociale maatregelen waren evenwel niet de meest efficiënte, maar “vormden (...) de beste bescherming aangezien ze rekening hielden met de vrije wil van het individu en ze de lichamelijke integriteit respecteerden.”⁷⁶ Dit respect vormde de weliswaar dunne scheidingslijn tussen beide vertogen over jeugddelinquentie.

5. Morele tests en jeugddelinquentie

Hoe verbinden de morele tests zich nu met die problematiek van de jeugddelinquentie, en meer bepaald met de voorgestelde en gerealiseerde remedies en hun achterliggende vertogen? *Grosso modo* kan men het volgende stellen:

1. het motievenonderzoek wilde vooral *strafrechterlijke* remedies, zoals de verhoging van de absolute strafrechterlijke leeftijdsgrens en de vervanging van het legaliteitscriterium door het opportuniteitscriterium legitimeren, terwijl
2. het rangschikkings-onderzoek de voornaamste *medico-pedagogische* remedie, met name het opsporen (*dépistage*) en het selectief doorverwijzen (*triage*) van jeugddelinquenten naar gespecialiseerde centra, efficiënter en wetenschappelijker wilde laten verlopen.

Opvallend is dus dat de twee voornaamste Europese morele tests in de periode 1910-1930 verschillende doelen beoogden en verschillende soorten deskundigen aanspraken, hoewel ze beide een rol in de problematiek van de jeugddelinquentie ambieerden. Op de vraag hoe de ontwerpers en uitvoerders van morele tests zich ten opzicht van de twee vertogen over jongerencriminaliteit verhielden, ga ik in een derde deeltje in. In de eerste twee deeltjes wil ik laten zien hoe die morele tests hun specifieke doelstellingen precies dachten waar te maken.

5.1. *Motievenonderzoek en de strafrechterlijke remedies (1912-1918).*

Het voornaamste maatschappelijke doel van de studies van Levy-Suhl (1912), Schaefer (1913) en Riesebell (1917) was het legitimeren van twee strafrechterlijke remedies voor de jeugddelinquentie, met name de verhoging van de absolute strafrechterlijke leeftijdsgrens en de invoering van de zedelijke ontwikkeling als criterium voor strafrechterlijke verantwoordelijkheid. Ten overstaan van de eerste remedie drukte Schaefer zich als volgt uit:

“Maar eerst nog een woord over de noodzaak van deze onderzoeken. Die zijn volgens mij niet alleen noodzakelijk, maar ook hoogst actueel, rekening houdend met het maatschappelijk en wetenschappelijk erg besproken vraagstuk van de bijzondere hulp door jeugdrechtbanken. Ik neem aan dat hun doelstellingen bekend zijn en wijs er alleen nog eens op dat het hierbij altijd om hetzelfde probleem gaat, met name welke graad van moreel inzicht mag men bij een bepaalde leeftijd aannemen en in welke mate mag men de jeugddelinquen-

⁷⁶ Nobécourt, P. & Babonneix, L., *Les enfants et les jeunes gens anormaux: assistance, hygiène, éducation* (Paris: Masson, 1939), 70

ten voor zijn afwijkingen van het pad van de deugd en gerechtigheid verantwoordelijk stellen?”⁷⁷

Het onderzoek van Levy-Suhl daarentegen verbond zich vooral met die tweede remedie. Het kwam tegemoet aan de evaluatie van de zedelijkheidsbesef van de jeugddelinquent tussen de absolute en relatieve strafrechterlijke leeftijdsgrenzen. In Duitsland lagen deze tussen de veertien en achttien jaar. Voor Levy-Suhl was de verhoging van de absolute strafrechterlijke minderjarigheid van twaalf naar veertien vanzelfsprekend. Al in 1911 schreef hij dat “het standpunt dat men in de motieven van het voorontwerp van een nieuw strafwetboek terugvond, met name dat kinderen tussen twaalf en veertien doorgaans zedelijk en geestelijk onrijp zijn waardoor zij strafrechterlijk gezien het best niet verantwoordelijk worden gesteld, terecht algemene erkenning heeft gekregen.”⁷⁸ Levy-Suhl richtte zich op een groep oudere jeugddelinquenten voor wie juristen nog geen eensgezinde oplossing hadden gevonden. In het eerste ontwerp van een nieuw Duits strafwetboek (1909) was alleen sprake van een verhoging van de absolute leeftijdsgrens voor strafrechterlijke vervolging tot veertien jaar. Jongeren tussen 14 en 18 wilde men daarentegen net als volwassenen vervolgen. Van een relatieve strafrechterlijke minderjarigheid die de rechter met rationele of morele criteria moest toetsen was er geen sprake meer. In een tegenontwerp vroegen von Liszt, Kahl, von Lilienthal en Goldschmidt (1911) eveneens het behoud van de relatieve strafrechterlijke minderjarigheid wanneer de beklaagde ouder was dan veertien jaar en geen intellectueel besef had van de draagwijdte van zijn asociale handelingen. Pas in het ontwerp van de Tweede Strafrechtcommissie (1912) onder voorzitterschap van Lukas vond men alle voorstellen van de hervormers terug, met name de optrekking van de absolute leeftijdsgrens naar 14 jaar, het behoud van de relatieve strafrechterlijke verantwoordelijkheid voor jongeren van 14 tot 18 jaar en de invoering van een zedelijke en volitieve evaluatie van de jeugdige beklaagde, eventueel met behulp van medische specialisten. Precies in die context plaatste Levy-Suhl zijn onderzoek:

“Of men hieruit moet besluiten dat men de leeftijdsgrens voor absolute strafrechterlijke minderjarigheid aan het einde van het veertiende jaar of op een nog hogere leeftijd moet vaststellen, dit durf ik niet te bevestigen. Daarentegen beschouw ik de herinvoering van de relatieve strafrechterlijke minderjarigheid voor jongeren boven 14 jaar en de verplichte beoordeling (Mitberücksichtigung) van de zedelijke rijpheid van de beklaagden, waartoe de Tweede Strafrechtcommissie in tegenstelling tot het voorontwerp besloten had, als gerechtvaardigd en noodzakelijk.”⁷⁹

De studies van Levy-Suhl, Schaefer en Riebesell hadden tot doel om de voorgestelde remedies van de hervormers met wetenschappelijke argumenten te ondersteunen en ervoor te zorgen dat het voorstel van de Tweede Strafrechtcommissie wet zou worden. Hun onderzoeksresultaten sloten perfect bij deze doelstelling aan. Schaefer stelde vast: “Tot het einde van het veertiende jaar zijn mijn jongeren in hun uitingen doorgaans egoïsten (...), maar na hun veertiende jaar worden zij sociaalethische altruïsten.”⁸⁰ Voor de meeste

⁷⁷ Schaefer, M. *Op. cit.*, 48.

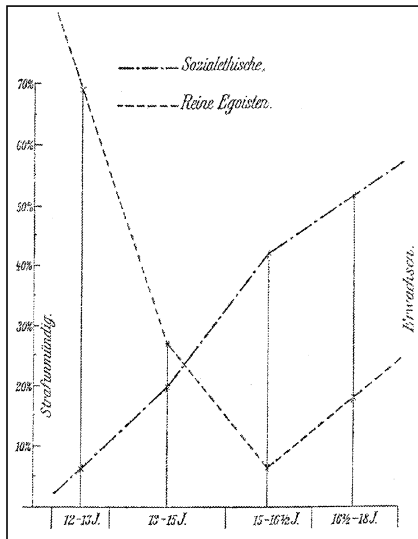
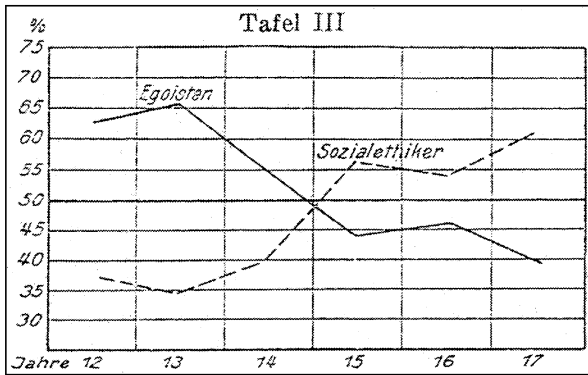
⁷⁸ Levy-Suhl, M., ‘Die jugendlichen Angeklagten und ihre sittliche Reife’, 489.

⁷⁹ Levy-Suhl, M., ‘Die Prüfung der sittlichen Reife jugendlicher Angeklagter’, 254.

⁸⁰ Schaefer, M., *Op. cit.*, 96. Zie ook voor grafiek.

proefpersonen situeerde die overgang van egocentrische naar altruïstische motieven – een maatstaf voor zedelijke rijpheid – zich precies op die nieuwe absolute strafrechterlijke leeftijdsgrens die de Tweede Strafrechtcommissie voorstelde. Levy-Suhl werkte niet met “normale” jongeren, maar met circa 120 jeugd-delinquenten. Zijn onderzoek had bijgevolg een andere finaliteit en leidde tot andere resultaten. Hij stelde vast dat die overgang tussen egoïstische en altruïstische motieven bij de meeste jeugd-delinquenten weliswaar voorkwam, maar pas na hun veertiende optrad, dus na de voorgestelde strafrechterlijke minimumleeftijd.⁸¹ Die vertraging maakte een overgangperiode van relatieve minderjarigheid met individuele zedelijkheidsdiagnose door de rechter noodzakelijk.

Afbeelding 6. De grafieken van Schaefer (1913) (boven) en Levy-Suhl (1912) (onder) die aantonen dat de overgang tussen egoïstische en sociaal-ethische motieven pas na 14 jaar plaatsvindt.

⁸¹ Levy-Suhl, M., ‘Die Prüfung des sittlichen Reife jugendlicher Angeklagter’, 245-46. Zie ook voor grafiek.

In zijn onderzoek van circa 300 probleemjongeren uit diverse instellingen kon Riebesell die stelling niet bevestigen. Tussen elf en twintig jaar bleef de “egoïstische groep” even groot. Bij twee op de drie knapen uit de *Erziehungsanstalt* te Ohlsdorf bleven egoïstische motieven domineren. In tegenstelling tot Levy-Suhl zag Riebesell “hoe sterk bij moreel minderwaardige jongeren van alle leeftijdsgroepen de egoïstische motieven overwegen.”⁸² Maar ook die resultaten pasten uiteindelijk naadloos in de filosofie van het voorstel van de Tweede Strafrechtcommissie. Omdat jeugddelinquenten in moreel opzicht afweken van de normale Duitse scholier moest “het gerecht een vrijere houding aannemen en de plaatsing van jongeren in opvoedingsinstellingen frequenter bevelen.”⁸³ Riebesells onderzoek bewees hoe dan ook het nut van een zedelijkheidsonderzoek bij jonge beklaagden wiens intellect volledig intact was maar waarvoor de klassieke vrijheidsstraffen geheel ondoelmatig waren. Een lange periode van relatieve strafrechterlijke minderjarigheid was nodig om die “egoïsten” naar pedagogische centra door te verwijzen en hun zedelijkheidsgevoel terug aan te wakkeren.

Als wetenschappelijke legitimatie voor de voorstellen van de Tweede Strafrechtcommissie steunden de onderzoeken van Schaefer, Levy-Suhl en Riebesell op één belangrijke premisse die terugging op een oude controverse in de psychiatrie, met name de onafhankelijkheid van de morele ontwikkeling ten opzichte van de intellectuele ontwikkeling. In de toenmalige psychiatrie concentreerde het debat over die onafhankelijkheid zich sedert de tweede helft van de negentiende eeuw rond de figuur van de *moreel krankzinnige* of wat tegenwoordig de *psychopaat* genoemd wordt. Psychiaters die geloofden in het bestaan van zuivere moreel krankzinnigen en het concept *moral insanity* een ethische invulling gaven, voerden aan dat de morele gevoeligheid van een patiënt inderdaad op een geïsoleerde wijze aangetast kon zijn.⁸⁴ Sommigen gingen in hun pleidooien zo ver dat ze het bestaan van een apart moreel orgaan of moreel centrum aannamen en enkele deskundigen wisten dit orgaan of centrum zelfs liggen.⁸⁵ Van die psychiaters van wie het bekend is dat ze morele tests hebben uitgevoerd, nam niemand die radicale positie in. De reeds genoemde Oscar Hermann gaf toe dat men “onze tegenstanders gelijk moet geven dat de “moraal” geen orgaan is dat afzonderlijk ziek kan worden.”⁸⁶ Al wist men niet hoe de morele gevoeligheid neurofysiologisch gezien beschadigd kon zijn, psychiaters zoals Hermann, maar ook Levy-Suhl, Schaefer en Riebesell bleven geloven in het bestaan van moreel krankzinnige of psychopathische jongeren wiens intellectuele ontwikkeling intact was.

⁸² Riebesell, P. *Op. cit.*, 385.

⁸³ *Ibidem*, 385.

⁸⁴ Over de geschiedenis van *moral insanity*, de verschillende benamingen en invullingen, zie Verplaetse, J., *De stem in het bloed: de lokalisatie van de moraliteit in het menselijk lichaam, c.1800 - c.1920* (Gent: onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 2002), hoofdstuk 7, Werlinder, H., *Psychopathy: a history of the concepts. Analysis of the concepts of the origin and development of a family of concepts in psychopathy* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, Uppsala Studies in Education 6, 1978) en Bastian, T., *Von der Eugenik zur Euthanasie. Ein verdrängtes Kapitel aus der Geschichte der deutschen Psychiatrie* (Bad Wörrishofen: Erl, 1981). Interessante oudere overzichtswerken bieden Mueller, E., ‘Ueber “moralischen Insanity”’, *Archiv fuer Psychiatrie und Nervenkrankheiten*, 1899, 31, 325-377, Szécsi, S., *Beitrag zur Geschichte der moral insanity, nebst Bemerkungen über Moral und Intelligenz* (Basel: Scheighausersche Buchdruckerei, 1912) en Berthold, F., *Die Entwicklung der moral insanity und der heutige Stand der Zurechnungsfähigkeit* (München: Markus, 1937).

⁸⁵ Zie Verplaetse, J., *Op. cit.*

⁸⁶ Hermann, O., *Grundlagen fuer das Verständnis krankhafter Seelenzustände (psychopathischer Minderwertigkeiten) beim Kinde* (Langensalza: Beyer & Mann, 1911), 88.

Die moreel krankzinnigen boden de hervormers een belangrijk argument in hun strijd tegen meer behoudsgezinde juristen en medici. Voor die patiënten had het “oordeel des onderscheid” geen enkele relevantie. Enerzijds zou een rechter die oordeelde volgens het traditionele intellectualistische criterium hen enkel kunnen straffen. Psychopaten beschikten immers over al hun intellectuele vermogens. Maar anderzijds moest diezelfde rechter ook toegeven dat iedere straf vrijwel nutteloos was. Zij werden immers gekenmerkt door een aangeboren of aangeleerde morele ongevoeligheid en konden het nut van sociale normen niet beseffen of het signaal van een dreigende transgressie niet ervaren. Het medisch-psychiatrische probleem van de moreel krankzinnigen beïnvloedde het juridisch-filosofisch probleem van de het inruilen van het legaliteitscriterium door het opportuniteitscriterium bijgevolg op een cruciale wijze.

Toch bleef *moral insanity* een controversieel fenomeen. Nog in 1909 meende een waarnemer dat “een psychische anomalie zelden zo omstreden was als dat van morele krankzinnigheid dat sinds ongeveer honderd jaar in de literatuur opduikt.”⁸⁷ Tegenstanders bleven aanvoeren dat de morele anomalie geen ziekte maar slechts een (voorlopig) symptoom van een erg gedifferentieerde mentale aandoening was en dat intellectuele en morele deficiënties altijd correleerden. In hun studies trachtten Levy-Suhl, Schaefer en Riebesell het tegendeel te bewijzen. Aan de ene kant relativeerde men de veelgehoorde stelling dat zwakzinnige kinderen ook “moreel minderwaardige” kinderen zouden zijn. Levy-Suhl verwees niet alleen naar Scholtz, directeur van een instelling voor idioten, die verklaarde dat er “geen parallel bestaat tussen intelligentie en zedelijkheid, noch bij *Schwachsinnigen* noch bij *Vollsinnigen*”⁸⁸, maar stelde zelf bij twintig zwakzinnige jeugddelinquenten een zekere overgang van egoïstische naar sociaalethische motieven vast. Hoewel de overgang minder uitgesproken was, was die net als bij jeugddelinquenten zonder intellectuele anomalieën leeftijdsafhankelijk. “Ook bij hen”, zo concludeerde Levy-Suhl, “ontbreken de sociaalethische motieven geenszins.”⁸⁹ Ook Schaefer kon een plotse stijging van sociaalethische motieven bij 140 onderzochte zwakzinnige jongeren optekenen, maar een definitieve overgang tussen egoïstische en altruïstische motieven vond hij in tegenstelling tot Levy-Suhl niet. Na hun zestiende produceerden zwakzinnigen alleen nog egoïstische motieven, wat erop wees dat ze die edele antwoorden nooit verinnerlijkt hadden maar ze alleen in een klassikale omgeving reproduceerden. Voor Schaefer bleven “alle zwakzinnigen (...) egoïsten.”⁹⁰ Riebesell kon dit meningsverschil niet beslechten aangezien hij geen zwakzinnigen in zijn onderzoeksgroep opnam. Wat Riebesell wel met voldoende stelligheid kon ontkennen was de al even vaak gehoorde tegenovergestelde stelling, met name dat alle jongeren met morele anomalieën ook aan intellectuele deficiënties leden. Ook Levy-Suhl had zijn lezerspubliek verzekerd dat alle onderzochte jeugddelinquenten op intellectueel vlak geheel normaal waren. Riebesell bevestigde dat het intellectuele inzicht dat door de strafrechter gevraagd werd bij alle proefpersonen aanwezig was. Hoewel de correlatie niet absoluut was, wees dit erop dat moraal en intellect tot op zekere hoogte onafhankelijk van elkaar waren en dat morele krankzinnigheid geen psychiatrisch fantoom was. In een

⁸⁷ K. Sulzer, *Beitrag zur Lehre vom “Moralischen Irresein”* (Tübingen: Weil, Inaugural-dissertation, 1909), 5.

⁸⁸ Levy-Suhl, M. ‘Die Prüfung des sittlichen Reife jugendlicher Angeklagter’, 155. Scholtz, L., *Anormale Kinder* (Berlin: Karger, 1912), 118.

⁸⁹ *Ibidem*, 246.

⁹⁰ Schaefer, M. *Op. cit.*, 98.

latere studie kon Riebesell dit nog harder maken. Hij nam van 600 verwaarloosde jongeren – weeskinderen en delinquente jongeren – intelligentietests af waarna hij concludeerde “dat er van een algemene intellectuele achterstand bij verwaarloosde jongeren geen sprake was. (...) Wanneer men abstractie maakt van de geestelijk achterlijken, dan kan men de moreel normale jongeren niet op grond van hun intelligentie van de moreel defecte jongeren onderscheiden.”⁹¹ Hoewel Riebesell de correlatie tussen morele test en intelligentietest niet op een statistische wijze vergeleek, had hij het volgende intuïtieve oordeel over hun onafhankelijkheid: “Samenvattend kunnen we het volgende zeggen: zuivere morele tests (...), geven bij gelijke leeftijd en verschillende intelligentie geen onderscheid in moraliteit. Zuivere intelligentietests zoals hier beschreven, geven bij gelijke leeftijd en verschillend moreel niveau geen onderscheid in intelligentie.”⁹² Tot zover het verband tussen het motievenonderzoek en het jeugdrecht. Over de receptie van dit onderzoek kunnen we erg kort zijn. Die beperkte zich tot enkele korte recensies van de monografie van Levy-Suhl. De recensenten maakten nogal wat voorbehoud bij de gevolgde onderzoeksmethode. In het *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* merkte Hermann Kriegsmann op dat “proefnemingen van de auteur tot dusver op een te smalle basis berusten.” “Ze waren waardevol als aansporing tot verder onderzoek.”⁹³ In het *Archiv für Kriminal-Anthropologie* uitte Hans Gross heel wat twijfel over de betrouwbaarheid van de proefpersonen: “Of de leugenachtige flauwekul (*verlogene Zeug*) die men bij deze gelegenheden te horen krijgt, bruikbaar materiaal oplevert, is evenwel een andere vraag.”⁹⁴ Ten slotte was er Herbert Ruscheweyh, die reeds in 1918 een standaardwerk schreef over de ontwikkeling van het Duitse jeugdrecht en op een neutrale wijze melding maakte van het motievenonderzoek van Levy-Suhl.⁹⁵ Erg bekend, laat staan populair was het Duitse motievenonderzoek in eigen land dus niet.

5.2. *Rangschikkingsonderzoek en de medisch-pedagogische remedie (1919-1930)*

Zoals reeds aangegeven wilde het rangschikkingsonderzoek vooral het opsporen en selectief doorverwijzen (*dépistage, triage*) van jeugddelinquenten door de kinderrechter of -rechtbank efficiënter maken. Het duidelijkst vond men dit terug bij Jacobsohn-Lask. In het voorwoord van zijn monografie schreef hij:

*“Wanneer men met behulp van deze methode in een verhoudingsgewijs tame-
lijk korte tijd informatie kan inwinnen over het morele gevoelsleven van een
mens dan is dit niet alleen van algemeen psychologische betekenis, maar dan
kan dit in velerlei opzichten van praktische betekenis zijn. Het volstaat erop te
wijzen hoe waardevol een snelle uitsluiting in die richting kan zijn voor de
jeugdrechter en voor de opvoeder. Derhalve verdient deze methode de meest*

⁹¹ Riebesell, P., ‘Ueber die Beziehungen zwischen Intelligenz und Moralität bei jugendlichen Verwaarloosten’, *Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik*, 1919, 20, 42.

⁹² *Ibidem*, 43.

⁹³ Kriegsmann, H., *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1913, 34, 755.

⁹⁴ Gross, H., *Archiv für Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik*, 1913, 51, 386.

⁹⁵ Ruscheweyh, H., *Die Entwicklung des deutschen Jugendgerichts* (Weimar: Dietsch & Brückner, 1918), 73.

wijde verspreiding en is het doel van deze verhandeling haar ook in Duitsland meer bekendheid te geven.”⁹⁶

Intussen hadden de noties ‘zedelijke rijpheid’ of ‘zedelijke ontwikkeling’ het intellectualistische ‘onderscheid des oordeels’ zo goed als volledig vervangen. Het empirisch-wetenschappelijke onderbouwen van dit strafrechterlijke hervormingsvoorstel was rond 1920 niet langer nodig. In Duitsland hadden de hervormers rond die tijd het pleit gewonnen. Het strafwetboekontwerp van 1919 bevatte immers de voorstellen van de Tweede Strafrechtcommissie, met name de invoering van een absolute minimumleeftijd op 14 jaar en de relatieve straffeloosheid ingeval van zedelijke onrijpheid tussen 14 jaar en 18 jaar. Een nieuw probleem stelde zich nu: hoe kon men de graad van morele rijpheid accuraat en efficiënt bepalen? De rangschikkingstest – zo hoopte Jacobsohn-Lask – kon de rechter of opvoeder in een relatief korte tijd over de morele gevoeligheid van de beklagde inlichten. Eenmaal ingelicht over de zedelijke ontwikkeling van de jongere, kon men een gepaste maatregel voorstellen.

De nood aan een efficiënte procedure voor het bepalen van de zedelijke ontwikkeling van de jeugddelinquent werd ook in andere landen gevoeld. In Nederland – waar men niet over kinderrechters beschikte – schreef De Jongh het volgende over de rangschikkingstest:

“Geheel uitgaande van de zelfde overwegingen, die indertijd b.v. Binet er toe brachten om een maatstaf te vinden voor de meting der intellectueele ontwikkeling, zou men zich kunnen voorstellen, dat het mogelijk is een, eveneens empirische schaal op te stellen aan de hand waarvan men binnen korten tijd moreele en ethische functies van een bepaalde persoon in een waarde zou kunnen uitdrukken. Inderdaad zou daarmee tegemoet gekomen zijn aan de bezwaren, die men nu nog heeft om zich voldoende over de geaardheid en de graad van dergelijke psychische functies te oriënteren, zowel in de psychiatrische kliniek als daar buiten.”⁹⁷

Door het ontwikkelen van een “empirische schaal” voor morele functies hoopten de voorstanders van de rangschikkingstest de tekortkomingen te vermijden die eigen waren aan de klinische observatie van de moraliteit van de jeugddelinquent. Die klassieke methode was tijdrovend, anecdotisch, ongeordend en subjectief. Aan de hand van een cijfer dat de gemiddelde afwijking ten opzichte van de standaardrij uitdrukte, zou de deskundige de kinderrechter of opvoeder bondiger, exacter en vlugger kunnen inlichten.

⁹⁶ Jacobsohn-Lask, L., ‘Vorwort’ in ‘Ueber die Fernaldsche Methode zur Prüfung des sittlichen Fühlens’ (eigen cursivering). Zie ook *Ibidem*, 29, 37.

⁹⁷ De Jongh, J., *Op. cit.*, 94 (eigen cursivering).

Afbeelding 7. De synoptische tabel van Jacobsohn-Lask waarin de transgressies, hun individuele rangschikking, het strafblad van de participant en de klinische observatie van diens moraliteit verzameld zijn (Jacobsohn-Lask, 1919)

Nr.	Alter	Intelligentz	Reihenfolge der abgegebenen Urteile							Eigenes Delikt	Stellung des eigenen Deliktes vor	Sittliches Empfinden
			1	2	3	4	5	6	7			
I	13	etwas mäßig	G	P	F	R	S	U	St	unbeabsichtigte leichte Körperverletzung	1	unreif, zum Teil wegen geistiger Unreife
II	13	normal	S	P	St	G	F	U	R	Zerschlagen einer Glasscheibe	1	richtiges, natürliches Empfinden
III	14	normal	S	P	G	F	R	U	St	unschuldig	—	noch mangelhaft
IV	16	normal	S	P	F	G	U	R	St	Diebstahl	5	noch unreif und zu schwankend
V	16	normal	S	G	P	St	F	U	R	Verlust von Waren durch Unachtsamkeit	—	richtiges Empfinden bei etwas geistiger Unzulänglichkeit
VI	16 ^{1/2}	langsam im Denken	S	P	F	U	R	G	St	Diebstahl	5	mangelndes Verständnis und sittliche Unreife
VII	16 ^{3/4}	gute Auffassung	S	P	F	G	St	U	R	leichter Diebstahl	3	richtiges Empfinden
VIII	17	etwas mäßig	F	R	U	G	St	P	S	raffiniertes Diebstahl eines Fahrrades	1	sehr mangelhaft, zum Teil auf geistiger Unzulänglichkeit beruhend
IX	17	etwas mäßig	S	G	St	P	F	U	R	Beteiligung beim Diebstahl	6	richtiges Empfinden
X	18	mäßig	S	P	F	R	G	U	St	Verführung zum Diebstahl	2	mangelhaft, zum Teil auf geistiger Unzulänglichkeit beruhend
XI	15 ^{1/2}	gute Auffassung	S	P	St	G	F	U	R	Diebstähle und Beschimpfung eines Geistlichen	7	richtiges Empfinden
XII	17	gute Auffassung	G	S	P	F	U	St	R	Diebstahl	4	gute sittliche Grundlage
XIII	16	normal	G	S	P	F	St	U	R	Diebstahl	5	gute sittliche Grundlage
XIV	14	gute Auffassung	G	St	S	P	U	F	R	Kein Delikt	—	gute sittliche Grundlage
XV	12 ^{1/2}	normal	S	P	G	St	F	U	R	Kein Delikt	—	gute sittliche Grundlage
XVI	16	gute Auffassung	S	G	P	U	St	F	R	Beihilfe bei Unterschlagung	4	wohl gute sittliche Grundlage

Abkürzungen: S = Semmeldiebstahl aus Hunger; P = Portounterschlagung von 50 Pf.; F = Fahrraddiebstahl, hinterlistig ausgeführt; U = Urkundenfälschung und Unterschlagung von 1000 M.; G = Gewehrspielerei mit tödlichem Ausgang; St = Stiefvaterstötung im Augenblicksaffekt; R = Raubmordversuch.

Vooral de tijdswinst beschouwde men als het grootste voordeel. Aan de correctheid van de vaststellingen die psychiaters en pedagogen na langdurige, introspectieve observatie hadden verkregen wilde men aanvankelijk niet tornen. De morele test was niet zozeer beter maar vooral sneller. Om dit aan te tonen vergeleken Jacobsohn-Lask (1920) en Less (1921) de resultaten met de klinische observaties van het instellingspersoneel. Pas wanneer Jacobsohn-Lask vaststelde dat slechts 45% van de resultaten overeenkwam met de observaties, en bij circa 10 tot 15% het oordeel zelfs geheel tegenovergesteld was, ging hij twijfelen aan het oordeel van het instellingspersoneel: "Het is geenszins een uitgemaakte zaak dat de door de morele test opgeleverde inzicht verkeerd is, en het door de instelling uitgesproken oordeel juist is."⁹⁸ Jacobsohn-Lask vermoedde dat het oordeel van de instelling niet gebaseerd was op de actuele maar op de morele gevoeligheid die de jongere in het verleden bezat; niet op zijn moreel besef maar op zijn delinquent gedrag. Ook Less noteerde zulke verschillen. Hij stelde vast dat een geteste jongere die hij als iemand met een "gezond moreel gevoel" had omschreven in werkelijkheid schijnheilig en onbetrouwbaar is.⁹⁹ "Immorele" maar erg intelligente proefpersonen konden de morele test dus manipuleren. Dit gegeven maakte de test niet waardeloos want "zelfs na langere waarneming kan men zich in de beoordeling van die mensen

⁹⁸ Jacobsohn-Lask, L., 'Ueber die Fernaldsche Methode zur Prüfung des sittlichen Fühlens', 35.

⁹⁹ Less, E., *Op. cit.*, 250.

zwaar vergissen.”¹⁰⁰ Al was de test voor intelligente psychopaten te eenvoudig, hij bleef superieur aan de klassieke observatie van instellingsjongeren.

Jacobsohn-Lask en De Jongh waren de meest enthousiaste verdedigers van de rangschikkingstest. Zij waren ook de enigen die overtuigd waren dat die test binnen onafzienbare tijd rechters, psychiaters of pedagogen kon helpen in hun beoordeling van de beklagde of patiënt. Andere onderzoekers toonden veel meer reserve. De Zwitserse onderzoekers Bovet, Junod, Sarkissov, Descoedres publiceerden alleen over testresultaten bij volwassenen die ooit als controlegroep moesten dienen en plaatsten hun onderzoek alleen in een pedagogische, nooit in een criminologische context. In haar erg omvangrijke studie verzamelde Beun 270 antwoorden afkomstig van gedragsgestoorde meisjes uit een observatiecentrum te Namen, maar ze vergeleek die nooit uitdrukkelijk met de testresultaten van “niet-criminele” jongeren. Verder vonden de Nederlander Gevers Leuven en de Duitser Quadfasel geen enkele aanwijzing dat een vergelijking tussen “criminele” en “niet-criminele” jongeren ook verschillen opleverde, terwijl men toch mocht aannemen dat de eerste groep minder moreel gevoelig was dan de tweede. Quadfasel ging nog een stap verder. Hij beweerde dat Jacobsohn-Lask Fernald verkeerd had begrepen. Fernald had nooit de bedoeling gehad om de morele gevoeligheid te meten, maar alleen de mate waarin jongeren over morele problemen nadachten, morele concepten begrepen of handelingen beoordeelden. Volgens Quadfasel mat de rangschikkingstest niet de aanwezigheid en fijngevoeligheid van morele emoties (*sittliche Fühlen*) maar het kritisch denken op moreel vlak (*moralische Kritikfähigkeit*). Dit was in hoofdzaak een intellectuele vaardigheid, geen apart emotioneel-moreel vermogen. Quadfasel concludeerde dit nadat hij slechts één meisje had gevonden die goed scoorde op een intelligentietest maar slecht scoorde op de rangschikkingstest, en omgekeerd. De test van Jacobsohn-Lask correleerde met andere woorden te goed met de toen bekende intelligentietests.

Behalve Jacobsohn-Lask en De Jongh waren er nog wel psychiaters, psychologen of pedagogen die meenden dat de rangschikkingstest een bruikbare test was voor de opsporing en selectieve doorverwijzing van gerechtsjongeren. In zijn overzichtswerk kenmerkte Hjalmar Sander de test van Jacobsohn als de beste morele test op de toenmalige markt, in een zeldzame recensie beval Erich Stern de test op een enthousiaste wijze aan en in een latere publicatie trachtte Joseph Palluch de kritiek van Quadfasel te ontkrachten.¹⁰¹ Ondanks dit stuitte de testmethode vanaf haar bekendmaking op heel wat weerstand. In december 1918 stelde Jacobsohn-Lask zijn methode voor aan het Berlijnse genootschap van psychiaters.¹⁰² Geen enkele van de interveniërende wetenschappers beschouwde de test zelfs maar als een aanzet tot het meten van moraliteit of morele gevoeligheid. Hun oordeel was geheel afwijzend. Onder de aanwezigen bevond zich trouwens Max Levy-Suhl, die misnoegd was omdat de voordrachtgever zijn morele test niet leek te kennen. Jacobsohn-Lask gaf dit ruitertlijk toe, wat er nogmaals op wijst dat

¹⁰⁰ Jacobsohn-Lask, L., ‘Ueber die Fernaldsche Methode zur Prüfung des sittlichen Fühlens’, 38.

¹⁰¹ Sander, H., *Op. cit.*, 94, Stern, E., ‘Einzelbericht ueber Jacobsohns “Gibt es eine brauchbare Methode, um Aufschluss über das sittliche Fühlen eines Jugendlichen zu bekommen?”’, *Zeitschrift fuer angewandte Psychologie*, 1920, 16, 153-156, Palluch, J., *Op. cit.*

¹⁰² Jacobsohn-Lask, L., ‘Gibt es eine brauchbare Methode, um Aufschluss über das sittliche Fühlen eines Jugendlichen zu bekommen: Bericht und Diskussionsbericht’, *Neurologisches Centralblatt*, 1919, 38, 71-74.

zijn morele test een andere doelstelling had.¹⁰³ In tegenstelling tot Levy-Suhl wilde hij gerechtelijke en pedagogische instellingen een efficiënt middel aanreiken om delinquente jongeren te in te delen.

Praktijkmensen volgden hem hierin niet. Ik heb geen aanwijzingen dat de test in Europa, behalve voor wetenschappelijk onderzoek, ook in instellingen gebruikt werd. Hoewel morele tests in overzichtswerken werden opgenomen, werd hij niet aangewend.¹⁰⁴ Zelfs in de Berlijnse instelling Lindenhof, waar Jacobsohn-Lask met de rangschikkingstest experimenteerde, ging directeur Wilker er prat op dat hij de jongeren niet met medico-psychologische testapparatuur onderzocht.¹⁰⁵ De Franse specialisten inzake *dépistage* en *triage* van delinquente jongeren, Heuyer en Paul-Boncour, verkozen langdurige observatie en wezen de test af.¹⁰⁶ Ondanks het aanvankelijke enthousiasme van Decroly vond men in België eenzelfde houding. In de belangrijkste Belgische medico-pedagogische instelling, het observatiecentrum voor gerechtskinderen te Mol, werd de test nooit gebruikt.¹⁰⁷ Directeur Maurice Rouvroy gaf eveneens de voorkeur aan klinische observatie van moraliteit. Dat de Nederlandse medicijnenstudent Jan De Jongh prompt werd tegengesproken door de hoofdgeneesheer van de bijzondere gevangenis van Den Haag en oordeelde dat “dit onderzoek, hoe boeiend het ook was, me onbevredigd heeft gelaten”, was allerm minst bevorderlijk voor een succesvolle verspreiding van de rangschikkingstest in de Nederlandse instellingen.¹⁰⁸ Ook in Zwitserland waren de morele tests van Descoedres, Bovet, Junod en Sarkissof allerm minst een succes. De uitdrukkelijkste afwijzing vond men bij Marguerite Loosli-Usteri, medewerkster in de *consultation médico-pédagogique* van het Institut Jean-Jacques Rousseau:

“Het is nu misschien het moment om een woordje te zeggen over de tests van het morele oordeel die bestaan uit een reeks korte verhaaltjes over diefstal of bedrog, en die het kind volgens de ernst van de feiten moet rangschikken. Wij gebruiken die bewust niet. Hoe interessant die resultaten ook zijn voor een studie van het morele oordeel in het algemeen, ze dragen niets bij tot een individuele diagnostiek van het delinquente kind, want wat de test meet is niet zozeer het zedelijkheidsgevoel (sens moral) maar het morele oordeel (jugement moral). Dat oordeel kan zelfs bij erg criminele kinderen perfect normaal zijn, te meer daar ze goed weten wat ze moeten antwoorden. (...) Hen aan tests

¹⁰³ *Ibidem*, 74. In de publicatie van ‘Gibt es eine brauchbare Methode, um Aufschluss über das sittliche Fühlen eines Jugendlichen zu bekommen?’ in het *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie* in 1919 waren de tests van Levy-Suhl en Schaefer wel reeds verwerkt.

¹⁰⁴ Zie de overzichtswerken van Eduard Claparède, *Comment diagnostiquer les aptitudes chez les écoliers* (Paris: Flammarion, 1924), 285, Erich Stern & Otto Wiegmann, *Methoden-Sammlung der Intelligenzprüfung von Kindern und Jugendlichen* (Leipzig: Barth, 1926, 3. Auflage)

¹⁰⁵ Wilker, K., *Der Lindenhof: Werden und Willen* (Kettwig an der Ruhr: Altermann, 1924), 70. In dit expressionistisch manifest en deze biografische schets van Lindenhof werd Jacobsohn-Lask niet vernoemd. Wilker moest in 1929 ten gevolge van toenemende kritiek op zijn pedagogische methodes ontslag nemen.

¹⁰⁶ Heuyer, G., *Enfants anormaux et délinquants juvéniles*, 53.

¹⁰⁷ Machteld De Brandt heeft het driedelige testcompendium ingezien van Maurice Rouvroy, directeur van het observatiecentrum, maar geen morele tests aangetroffen, De Brandt, M., *Leven en werk van Maurice Rouvroy* (Leuven: onuitgegeven licentieoverhandeling K.U.L., 1985). Dezelfde negatieve vaststelling geldt ook voor het antropologische laboratorium van Louis Vervaeck waar volwassen criminelen werden geobserveerd (mondelijke bevestiging door J. Christaens).

¹⁰⁸ Gevers Leuven, *Op. cit.*, 162-163.

van het morele oordeel onderwerpen is voor de ervaren psycholoog nutteloos en voor de debutant die gemakkelijk foute conclusies trekt zelfs gevaarlijk.”¹⁰⁹

Toch zou het verkeerd zijn om voor- en tegenstanders van de rangschikkingstest te scherp te contrasteren. Hoewel Jacobsohn-Lask er niet voor terugschrok om ontgoochelende resultaten en messcherpe negatieve reacties zodanig te verbloemen waardoor ze hun ondermijnende kracht verloren, wist hij erg goed welke weerstanden tegen zijn onderneming bestonden. “Nog grotere bedenkingen”, zo bemerkte hij, “worden geuit over de poging om de zedelijke kracht van een mens ook kwantitatief uit te drukken. Voor de meerderheid is dit eenvoudigweg belachelijk.”¹¹⁰ Ook kende hij de grenzen van zijn methode. Wanneer de beoordeling van individuele proefpersonen ter sprake kwam, werd Jacobsohn-Lask buitengewoon voorzichtig: “Zozeer ik nu ook geloof dat men de algemene zedelijke oriëntatie van een groot aantal mensen bij benadering kan beoordelen (...), toch wil ik na alle voorbije ervaringen ervoor waarschuwen om uit de rangschikking die een individu heeft opgesteld bepaalde conclusies over de graad van zijn zedelijke ontwikkeling te trekken. Op zijn minst moet men de proefpersoon wiens rangschikking er erg bedenkelijk uitziet, aan verdere proeven onderwerpen, en dit met nieuwe voorbeelden.”¹¹¹ Voorlopig was de rangschikkingstest niet meer dan een collectieve test waarbij men de procentuele afwijking van een bepaalde groep proefpersonen ten opzichte van een controlegroep berekende. Van een individuele test waarbij men de graad van morele onderontwikkeling van een individuele jeugd delinquent kon vaststellen was nog lang geen sprake. Tot dit besef kwam ook Jan De Jongh: “Maar daarbij zal men moeten overdenken, dat de resultaten van ons onderzoek geen recht geven om deze zelfde methode en de zelfde tests toe te passen bij de beoordeling van één individu. Onze resultaten verkregen door het onderzoek van “groepen”, laat (sic) zich niet zonder meer toepassen op het individu.”¹¹² Hoezeer Jacobsohn-Lask en De Jongh ook hoopten dat men de test als een snel en efficiënt middel kon aanwenden om de jeugdige beklagde naar een aangepaste instelling door te verwijzen, de geliefde vergelijking met de meting van de individuele intelligentie door de test van Binet-Simon liep mank. De Jongh kon enkel tot de volgende door Gevers Leuven bekritiseerde conclusie komen: “Wij menen gerechtigd te zijn tot de overtuiging, dat indien bij een grooten groep van personen de kenmerken gevonden worden die boven uitvoerig zijn beschreven; men dien groep als “crimineel” mag betitelen en dat indien den uitslag van het onderzoek overeenstemt met den door ons aangenomen “norm”; men dien groep kan beschouwen als zijnde zonder crimineele tendenzen. Maar wij meenen geen recht te hebben dit oordeel te vellen over een bepaald individu, indien hem de beschreven test ter rangschikking en beoordeling wordt voorgelegd.”¹¹³ Het waren bijgevolg de felste verdedigers van de rangschikkingstest die goed inzagen dat de morele test nog niet door forensische

¹⁰⁹ Loosli-Usteri, M., *Les enfants difficiles et leur milieu familial: l'activité d'une consultation médico-pédagogique* (Neuchâtel: Delachaux & Niestlé, 1935), 181-82 (eigen cursivering). Ook in Italië, waar de methode van Bovet, Sarkissov en Junod navolging vond, meende Diez-Gasca: “A notre avis et d'accord avec Galli, les expériences que nous avons tentées démontrent que le test de jugement moral, appliqué suivant la méthode exposée plus haut, sert davantage à sonder l'intelligence des sujets, plutôt qu'à établir le degré de leur sens moral” (“Contribution à l'étude de quelques “tests moraux”, 28).

¹¹⁰ Jacobsohn-Lask, L., ‘Ueber die Fernaldsche Methode zur Prüfung des sittlichen Fühlens’, 10.

¹¹¹ *Ibidem*, 81.

¹¹² De Jongh, J., *Op. cit.*, 95.

¹¹³ *Ibidem*, 95.

of pedagogische instellingen kon worden gebruikt. Tijdens de tweede helft van de jaren '20 werd het steeds duidelijker dat de Fernald-methode nooit een bruikbare individuele test zou worden. In zijn bespreking van de rangschikkingstests stelde Kutzner, een mild criticus, in 1926 voor om niet langer aan praktische toepassingen te denken vooraleer de pedagogie een wetenschappelijk onderbouwde visie op de menselijke moraliteit ontwikkeld had.¹¹⁴ Dit was een pleidooi voor de terugkeer naar "rein-wetenschappelijk georiënteerde" morele tests zonder strafrechterlijke of medico-pedagogische toepassingen. Vier jaar later was de Oostenrijkse psychologe Martha Moers nog resoluter: "Over de praktische waarde van die methode kan men nog niets definitiefs zeggen (...). Toch is hier al aangetoond dat men wat betreft de praktische betekenis van die onderzoekingen niet te veel moet verwachten. Noch kan men een "rij van het zedelijke besef" opstellen (dit zal zo goed als zeker nooit mogelijk zijn), noch kan men de zogenaamde "morele leeftijd" vaststellen. (...) Ten slotte is het nog maar de vraag of men een geval van "moral insanity" met behulp van de ordeningstest foutloos kan detecteren. De praktische waarde is uiterst begrensd."¹¹⁵ De pogingen om van de rangschikkingstest een nuttig instrument te maken voor kinderrechtshouders of voor pedagogen die met delinquenten jongeren werkten, werden definitief gestaakt. De tot dan toe ontwikkelde morele tests leken niet in staat om die maatschappelijke behoefte in te willigen.

5.3. *Morele tests en de vertogen over jongerencriminaliteit*

In welk discours pasten nu die morele tests? Leunden hun doelstellingen aan bij het eugenetisch-eliminierende of eerder bij het pedagogisch-normerende vertoog? Of waren de morele tests een "neutraal" instrument dat, afhankelijk van de ideologie van de bedenker en bediener, tot één der vertogen ging behoren? Hoger heb ik er al op gewezen dat het onderscheid tussen beide geenszins absoluut was. Allerlei overlappingsen, compromissen en symbiosen kwamen voor. Toch kan men beide vertogen nog steeds onderscheiden, zowel op conceptueel vlak als in de publicaties van de strafrechtshervormers. Er zijn aanwijzingen dat de morele tests vooral in het eugenetisch-eliminierende discours fungeerden. Dit blijkt enerzijds uit de doelstellingen van voorstanders van de morele test. De Amerikaanse psychiater Guy Fernald – de bedenker van de rangschikkingstest – hoopte aan de hand van allerlei psychologische tests, waaronder de *ethical discrimination test*, mentaal en moreel gestoorde gevangenen van gewone veroordeelden te onderscheiden: "de groep van zogenaamde moreel krankzinnigen, misdadige gedegenereerden en criminele seksuele delinquenten moet door geschikte methoden gescheiden worden en moet na segregatie op een aangepaste wijze behandeld worden."¹¹⁶ Door hun onderontwikkelde brein waren die gevangenen niet voor verbetering vatbaar, ongevoelig voor straffen en bleven ze ook na jaren van detentie een gevaar voor de samenleving. Fernald stelde voor om hen in een aparte instelling met een eigen regime onder te brengen en hen de meest vrijheidsberovende maatregelen op te leggen. "Eenmaal dit regime geïnstalleerd is", zo bedacht hij, "zal de gesegregeerde groep verboden

¹¹⁴ Kutzner, O., 'Zur Fernaldschen Methode der Prüfung des sittlichen Fühlens', *Zeitschrift fuer pädagogische Psychologie*, 1926, 27, 491.

¹¹⁵ Moers, M., *Op. cit.*, 459-60.

¹¹⁶ Fernald, G.G., 'The defective delinquent class differentiating tests', 526.

worden zich voort te planten en zal blijken dat de realisatie van het plan om hen zo vroeg mogelijk af te zonderen resulteert in de meest directe en effectieve wijze om misdaad te verminderen.”¹¹⁷ Ongetwijfeld was de morele test voor Fernald één van de middelen waarmee men de moreel krankzinnige kon opsporen om hem vervolgens zo vroeg mogelijk in een aparte instelling te isoleren waardoor zowel de betrokkene als zijn nageslacht uiteindelijk geëlimineerd werden. Al vond men het eugenetisch-eliminierende discours bij Fernald in zijn zuiverste vorm terug, het verband tussen de morele test en het “onthumaniserend” vertoog over de crimineel was bij nader inzien niet zo eenduidig. Fernald had naast de rangschikkingstest niet alleen vele andere psychologische tests op het oog waarmee hij de moreel krankzinnige wilde detecteren, bovendien moesten de testresultaten met allerlei andere gegevens (anamnese, antropometrie) van de proefpersoon aangevuld worden. Heel uitdrukkelijk schreef hij: “Deze tests alleen zijn niet in staat om bijvoorbeeld gevallen van de degeneratie, seksuele perversie en morele krankzinnigheid te detecteren.”¹¹⁸

Anderzijds vindt men ook elementen van het eugenetisch-eliminierende discours terug in de “semiotiek” van de morele test. De morele test, en dan vooral de rangschikkingstest, peilde op een onpersoonlijke wijze naar de resterende moraliteit van de jeugd-delinquent en wilde die op een numerieke, mathematische wijze uitdrukken. Door vergelijking met een standaardrij of normaalcodex spoorde men abnormale patronen in de morele ontwikkeling op. Bovendien herleidde de onderzoekers het complexe fenomeen moraliteit tot een quasi erfelijk overgeleverd altruïstisch sentiment waarvan men aannam dat het bij moreel defecte jongeren minder ontwikkeld of minder fijngevoelig was.¹¹⁹ Veelbetekenend schreef De Jongh dat “ons onderzoek dwingt tot de overtuiging, dat die ontwikkelingsgang (van de moraliteit, JV) niet op deze zelfde wijze wordt doorlopen door individuen, die blijkbaar gepreädisponeerd zijn voor een crimineelen loopbaan of dien loopbaan reeds een eindweegs zijn opgegaan. Deze groep van mensen zijn (...) op een lager niveau van moreele ontwikkeling blijven staan (...). Het behoud juist van dit “infantiele” type kenmerkt den misdadiger in het algemeen.”¹²⁰ Qua methode stond de morele test veraf van de langdurige en interactieve observatie van jeugd-delinquenten vol persoonlijke anekdotes, subjectieve evaluaties en genuanceerde bemerkingen over de evolutie van de denk- en gevoelswereld van de jongere. Idealiter volstond één momentopname om het niveau van de morele gevoeligheid op een objectieve en vooral op een efficiënte wijze te achterhalen.

Even gemakkelijk vindt men ook elementen van het pedagogisch-normerende discours in de morele tests terug. Volwassen, gevormde burgers met een zeker ethisch élan stelden de standaardrij samen waaraan de proefpersonen zich moesten conformeren. De opdrachten en verhaaltjes drukken kleinburgerlijke en vaderlandlievende idealen uit waarvan verwacht wordt dat iedere jongere ze onderschrijft. Elementen uit dit pedagogisch vertoog trof men nog duidelijker aan in het motievenonderzoek. Die test was niet zozeer fysiologisch (welke aversie voel je voor een transgressie?) maar wel sociologisch (welke morele autoriteit respecteer je?) georiënteerd en de indeling per leeftijds-

¹¹⁷ *Ibidem*, 526.

¹¹⁸ *Ibidem*, 530.

¹¹⁹ Levy-Suhl sprak van “altruïstische Instinkte in der Seele”, ‘Die Prüfung der sittlichen Reife jugendlicher Angeklagter’, 154., en Jacobsohn-Lask sprak van “in gewisser Stärke vererbten altruïstischen Fühlen”, ‘Ueber die Fernaldsche Methode zur Prüfung des sittlichen Fühlens’, 10.

¹²⁰ De Jongh, J., *Op. cit.*, 95.

categorie en zelfs per leerjaar suggereerde eerder een sociaal-psychologische dan een biologische visie op moraliteit.

Met “semiotische” duidingen kan men vele richtingen uit. Om precies te weten in welk discours die tests thuishoorden, moeten we de positie van de Europese verdedigers kennen. Ik beperk me hier tot een bondige analyse van de ideologische positie van Jacobsohn-Lask. Al in 1915 vatte Jacobsohn-Lask zijn visie op de oorzaken van en remedies voor jeugdcriminaliteit in een artikel samen.¹²¹ Als arts had hij op dat moment al honderden jongeren voor de Berlijnse jeugdrechtbanken medisch en psychologisch onderzocht. Toch bleef het opvallendste feit voor hem dat die jongeren voor het overgrote deel uit arme families kwamen. Slechts 10% van de gerechtskinderen stamde uit de midden- of hogere klasse. Dit sociale gegeven bepaalde de visie van Jacobsohn-Lask op de genese van jeugddelinquentie nagenoeg volledig. Op een erg inlevende wijze beschreef hij die sociale oorzaken. Door te kleine en slechte behuizing, terugkerende werkloosheid of alcoholisme van de ouders zochten jongeren hun lot in de straten van de grootstad waar ze aan de ellende van thuis trachten te ontsnappen, maar ook verleid werden door de luxueuze zijde van het consumptiekapitalisme. Uiterlijk door ellende gedreven, maar innerlijk door verveling en frustratie verscheurd, vormden die jongeren criminele bendes waarvan de leden zich weldra op wederrechtelijke wijze tot de betere klassen wilden verheffen. Jacobsohn-Lask toonde veel begrip voor de keuzes die deze jongeren maakten. Over de vroegtijdige seksuele betrekkingen van arbeidersmeisjes liet hij zich bijvoorbeeld als volgt uit: “Hoe kan het ook anders! Ze zien zoveel in die enge woningen en horen zoveel thuis, in de buurt of op straat. En veel te vroeg geven de meisjes hun lichaam om ook nog wat van de wereld te genieten.”¹²² Over de oorzaken van jeugdmisdaad was hij resoluut: “Men kan niet in twijfel trekken dat de externe levensomstandigheden de meest essentiële invloed op de jeugdcriminaliteit uitoefenen. Het feit dat er onder jeugdige beklagden nagenoeg alleen kinderen voorkomen die in weinig behoorlijke, schamele of zelfs bedroevende levensomstandigheden opgroeien, is tegenover alle kandidaat-oorzaken van zo’n buitengewone betekenis dat het al het andere overschaduwet.”¹²³

Welke nadruk Jacobsohn-Lask op die sociale oorzaken ook legde, erfelijke factoren waren zeker niet uit te sluiten. Slechts op die manier kon hij het merkwaardige feit verklaren dat in een zelfde gezin twee broers in de misdaad terecht kwamen, maar een derde een voorbeeldig burger werd. Voor een Lamarckist vormde dit evenwel geen probleem. Door de erbarmelijke levensomstandigheden kon het kiemplasma van de ouders aangetast worden waardoor allerlei fysieke en mentale afwijkingen in het erfelijke materiaal van volgende generaties ontstonden. Mendel had bovendien berekend dat die variatie niet algemeen hoefde te zijn, zodat een van de broers perfect aan die nefaste overerving kon ontsnappen. Zo gedacht, “is de endogene factor de minst variërende die (...) zich slechts aan exogene factoren aanpast.”¹²⁴ Alleen door wijzigingen van het milieu evolueerde ons erfelijk materiaal, zowel in positieve als in negatieve zin.

¹²¹ Jacobsohn-Lask, L., ‘Die Kriminalität der Jugendlichen und ihre Verhütung’, *Monatsschrift für Kriminalpsychologie*, 1915, 575-600.

¹²² *Ibidem*, 590.

¹²³ *Ibidem*, 590.

¹²⁴ *Ibidem*, 392.

De meeste Duitse criminologen die de Lamarckistische evolutieeler aanhingen pleitten voor sociale en pedagogische maatregelen ter bestrijding van misdaad. Door het milieu en de opvoeding van de delinquent te verbeteren kon men de erfelijke degeneratie vermijden. Dit was geen wetmatigheid. De Duitse psychiater Paul Naecke combineerde een pleidooi voor sociale en pedagogische maatregelen met een erg radicaal eugenetisch discours. Al in 1899 meende Naecke dat “de staat de heilige plicht heeft om preventief in te grijpen en wettelijk de toename van gedegeneerde elementen te verhinderen.”¹²⁵ Wilde men de degeneratie bij de wortel aanpakken, dan moest men niet alleen het criminogene milieu saneren, maar ook het aangetaste kiemplasma door sterilisatie elimineren. Naecke legde nogal wat nadruk op de eenvoud van de eugenetische maatregelen. Immers, de eliminatie van gedegeneerd kiemplasma was heel wat eenvoudiger dan de sanering van een verderfelijk milieu. Een resem aan sociaal-politieke en economische maatregelen waarvan het resultaat niet vaststond, woog niet op tegen één eenvoudige operatie.

Bij Jacobsohn-Lask vond men die combinatie helemaal niet terug. Alle voorgestelde remedies hadden een uitgesproken sociaal of pedagogisch karakter. Hij had het over betere voeding en behuizing, en meer arbeidsplaatsen voor de vaders gekoppeld aan arbeidsduurvermindering zodat werkende ouders zich met de opvoeding van hun kinderen konden bezighouden. Op pedagogisch vlak vroeg hij om leerkrachten die aandacht hadden voor de leefwereld van kinderen en jongeren, en die het straffen van leerlingen met leerproblemen en het eindeloos memoriseren van leerstof vermeden. Scholen moesten ruimte bieden aan sport en spel, en behalve geestelijke voeding ook gezonde maaltijden aanbieden. Ten slotte moest het onderwijs de jongeren beter op de arbeidsmarkt voorbereiden. Het huidige onderwijs was te veel op kennis en te weinig op vaardigheden gericht. In plaats van *Wissenschule* was er nood aan *Arbeitsschule* waar de minder begaafde jongeren tot geschoolde arbeiders opgeleid werden. Uit geen van de voorgestelde maatregelen bleek dat Jacobsohn-Lask zich door het eugenetische discours liet inspireren. De rode draad doorheen de voorstellen was een pleidooi voor meer opvoeding en opleiding waardoor de jongeren beter aan de normen en noden van de samenleving waren aangepast. Overigens wilde hij niet alleen jongeren heropvoeden. Hij vroeg ook dat ouders cursussen over kunst en wetenschap verplicht zouden volgen waardoor de huiselijke dialogen een meer verheven karakter kregen. Ook de sociale maatregelen stonden in dienst van dit nieuwe opvoedingsideaal. Moeders mochten maar enkele uren werken, vaders mochten niet te lang werken om nog voldoende energie voor de opvoeding van hun zonen en dochters over te houden. Door een landelijk alcoholverbod zou men vader ook meer thuis dan in het café aantreffen. Kortom, hoe radicaal en utopisch de voorstellen van Jacobsohn-Lask ook waren, hij bleef de individuele rechten van de jeugddelinquent respecteren. In tegenstelling tot zijn Amerikaanse inspiratiebron Fernald, liet hij de aard van de remedies niet bepalen door een kleine minderheid onverbetterlijke jeugddelinquenten, maar door de overgrote meerderheid jongeren voor wie er in dat erbarmelijke sociale klimaat weinig anders restte dan een criminele loopbaan. Bij Jacobsohn-Lask vond men dus geen elementen van het eugenetisch-eliminierende discours terug. De morele test werd niet voorgesteld als een middel om onverbetterlijke moreel krankzinnigen van verbeterbare jeugddelinquenten

¹²⁵ P. Naecke, ‘Die Kastration bei gewissen Klassen von Degenerirten als ein wirksamer sozialer Schutz’, *Archiv für Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik*, 1899, 3, 77.

te scheiden, in aparte instellingen te isoleren en hen uiteindelijk via medische ingrepen te elimineren. De rangschikkingstest was een efficiënt hulpmiddel waardoor de jeugdrechter snel een beeld kreeg van de morele rijpheid van de beklaagde. Al in 1915 was hij van mening dat de meerderheid van de jonge beklaagden voor hun zestiende jaar nog geen inzicht hadden in de waarde en noodzaak van strafrechterlijke bepalingen.¹²⁶ De test zou dit kunnen bevestigen waardoor de jeugdrechter verplicht was om voor de meeste minderjarige delinquenten een pedagogische maatregel voor te stellen en waardoor de nefaste invloed van een strafregime werd vermeden. In een opvoedingsinstelling zou de jeugddelinquent vervolgens moreel rijpen en zijn achterstand ten opzichte van jongeren uit gunstiger milieu inhalen. “Ik ben er stellig van overtuigd”, zo bevestigde hij, “dat de opvoeding heel wezenlijk op die mentaliteit (de morele onrijpheid, JV) inwerkt.”¹²⁷ Door heropvoeding zouden de gemeten verschillen inzake morele gevoeligheid tussen criminele en normale jongeren weldra verdwijnen.

Toegegeven, in Duitse publicaties die wel uitstekend in het eugenetisch-elimerende discours pasten, vond men ook wel verwijzingen naar de morele tests, en dit zeker na de invoering van de nazistische *Gesetz zur Verhütung erkrankten Nachwuchses* van 14 juli 1933 die toeliet om “minderwaardige” burgers gedwongen te steriliseren. In 1936 besprak Fred Dubitscher, een psychiater in de afdeling *Erb- und Rassenpflege* van het *Reichsgesundheitsamt*, 25 gevallen van *moralischen Schwachsinn* waarover de speciaal opgerichte *Erbgesundheitsgerichte* zich tussen 1934 en 1935 moesten uitspreken.¹²⁸ Hoewel morele krankzinnigheid niet in de lijst van erfelijke ziekten was opgenomen, beschouwden de nazistische gezondheidsrechtbanken die stoornis wel als een vorm van aangeboren zwakzinnigheid. Verantwoordelijk voor die vergelijding was het gezaghebbende commentaar dat Arthur Gütt, Ernst Rüdin en Falk Ruttke bij de wet hadden geschreven¹²⁹. “Bij talrijke asociale en antisociale, moeilijk opvoedbaren, psychopatische debielen moet men de sterilisatie zonder meer als toegelaten beoordelen, zelfs wanneer hun intelligentie niet erg onderontwikkeld is”, zo stond in het commentaar te lezen.¹³⁰ In veertien van de vijftientig gevallen werd de sterilisatie bevolen zonder dat intellectuele defecten konden worden vastgesteld, maar louter en alleen omdat de kandidaat moreel zwakzinnig was. Of de *Erbgesundheitsgerichte* bij de diagnose van morele krankzinnigheid tests gebruikten, verduidelijkte Dubitscher niet. In zijn bijdrage aan Gütt's *Handbuch der Erbkrankheiten* (1937) kwam hij op het onderwerp terug, bood hij een overzicht van de *Tests zur Untersuchung des moralischen oder sittlichen Fühlens* en prees hij hun nut aan.¹³¹ Dat nazi's kennis hadden van de morele tests betekent niet dat die tests uit een eliminerende intentie voortkwamen of dat ze hoofdzakelijk in het eugenetische discours terug te vinden waren. Het betekent alleen dat die tests

¹²⁶ *Ibidem*, 597.

¹²⁷ Jacobsohn-Lask, L., ‘Ueber die Fernaldsche Methode zur Prüfung des sittlichen Fühlens’, 75.

¹²⁸ Dubitscher, F., ‘Der moralische Schwachsinn unter besondere Berücksichtigung des Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses’, *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie*, 1936, 154, 422-457.

¹²⁹ A. Gütt, E. Rüdin & F. Ruttke, *Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses* (Munich: Lehmann, 1934 en 1936).

¹³⁰ Geciteerd door Dubitscher, F., *Op. cit.*, 443, voor een gelijkaardige formulering in de tweede editie van 1936, zie Dubitscher, F., ‘Der Schwachsinn’, in A. Gütt, *Handbuch der Erbkrankheiten* (Leipzig: Thieme, 1937), I, 242-43.

¹³¹ Dubitscher, F., ‘Der Schwachsinn’, I, 272-274.

misbruikt konden worden door deskundigen die voorstander waren van veel radicalere middelen in de strijd tegen de jeugdcriminaliteit.

6. Het Franse hiaat

Een opvallende vaststelling is dat Franse specialisten nooit gebruikmaakten van morele tests. Hoewel het motievenonderzoek Franse wortels had (von Gizycki had Frédéric Lichtenbergers “*jolie raconter*” gelezen), waren de uitvoerige Duitse studies van Levy-Suhl en Schaefer er niet bekend. Franse psychiaters en psychologen kenden wel de methode van Fernald en Jacobsohn-Lask, maar die test werd nooit voor nieuw Frans onderzoek aangewend. In vrijwel alle omringende landen gebeurde dit wel. Hoe is dit Franse hiaat te verklaren?

Op het vlak van de jeugdcriminaliteit verschilde de Franse situatie weinig. De maatschappelijke problemen en voorgestelde remedies waren zo goed als identiek. Net als in Duitsland konden empirische studies een bijdrage leveren tot het politieke debat, om een strafrechterlijke minimumleeftijd in te voeren, een bestaande leeftijdsgrens op te trekken of de *triage* van jeugddelinquenten efficiënter en wetenschappelijker te laten verlopen. Aan de wet van 22 juli 1912, die een absolute leeftijdsgrens van 13 jaar invoerde, ging heel wat discussie vooraf. Sedert de jaren 1890 debatteerde het *Comité de défense des enfants traduits en justice* over de precieze leeftijd waaronder men niemand wilde vervolgen. In een discussie naar aanleiding van het rapport Mercier (1906) merkte een lid van het comité op dat er verdeeldheid bestond over 10 dan wel 12 jaar.¹³² Ook de behoefte aan een efficiënte en wetenschappelijke opsporing, selectie en doorverwijzing van jeugddelinquenten was een terugkerend thema onder de Franse hervormers. In een bijdrage voor de *Revue des tribunaux pour enfants* bekleog de kinderpsychiater André Collin zich over de gebrekkige selectie van moreel krankzinnigen die in instellingen tussen heropvoedbare of verwaarloosde kinderen werden aangetroffen. Het was de taak van de deskundige om de rechter “na een grondige studie een oordeelkundige indeling (*triage*) voor te stellen.”¹³³ Later getuigden Lahy en Heuyer het volgende over de opsporing van psychopaten in scholen en instellingen: “we hadden namelijk gedacht dat psychologische tests, die in gebruik sneller zijn dan medisch onderzoek, ons zouden kunnen helpen bij het opsporen (*dépistage*) van jonge psychopaten.”¹³⁴ Kortom, net zoals in andere landen leefde er in Frankrijk een vraag naar de toepassing van morele

¹³² Brueyre, *Revue pénitentiaire et de droit pénal*, 1906, 580. Zie ook ‘Rapport de M. Brueyre sur l’âge de l’irresponsabilité pénale’, *Bulletin de la société générale des prisons*, 1-19, 140-65, 253-74, 413-50 (discussion), Lefuel, H., ‘La majorité pénale’, *Revue pénitentiaire et de droit pénal*, 1893, 760-67, 963-65 (discussion), Raoul Valensi, *De l’âge de la responsabilité pénale chez les mineurs, rapport présenté à la séance du 19 Février 1894 de la comité de défense des enfants traduits en justice* (Marseille: Bartelier & Barthelet, 1894), Jean Appleton, ‘De la fixation d’un âge d’irresponsabilité’, *Revue générale du droit, de la législation et de la jurisprudence en France et à l’étranger*, 1894, 25-37 & 143-53, Tuscher, P., *Criminalité infantine. Essai sur l’imputabilité et la procédure* (Lausanne: Viret-Genton, 1904), 1-33.

¹³³ Collin, A., ‘Les principaux types pathologiques den enfants traduits en justice’, *Revue des tribunaux pour enfants*, 1915, 30. Zie ook Collin, A., ‘La criminalité chez les tous jeunes enfants. Rôle de l’expert’, *Revue des tribunaux pour enfants*, 1914, 249-55.

¹³⁴ J.-M. Lahy & G. Heuyer, ‘Dépistage des psychopathes chez les écoliers par la méthode psychologique et l’examen clinique’, *L’Hygiène mentale*, 1931, 199.

tests. Maar noch de motievenmethode noch de rangschikkingsmethode boden een antwoord op die maatschappelijk vraag.

Een strikt juridisch verschil was wel dat de Franse wetgever het intellectuele criterium van het oordeel des onderscheids (*discernement*) nooit opgaf, ook niet voor jongeren tussen de 13 en 18 jaar. Dit in tegenstelling tot de Duitse wetgeving waarin een onderzoek van de zedelijke rijpheid van de jongere noodzakelijk werd geacht. Bovendien was voor jongeren tussen 13 en 18 jaar het *examen de personnalité* door een rapporteur niet verplicht. Maar dit betekende niet dat de Franse rechters en rapporteurs geen aandacht hadden voor de zedelijke ontwikkeling van de jongere. In verschillende omzendbrieven werden de betrokken partijen trouwens aangespoord om vooral te letten op de morele toestand van het kind of de jongere.¹³⁵ Net als hun Duitse collega's waren Franse deskundigen overtuigd van het belang van die zedelijke toestand.

Ook de scepsis die in Frankrijk heerste omtrent de meetbaarheid van moraliteit verschilde nauwelijks van die in andere landen. Net als in Duitsland, Zwitserland of Nederland werd de idee dat men het morele voelen of denken via psychologische instrumenten kon meten er afwijzend onthaald. In juridische kringen was te horen dat het vastleggen van een minimumleeftijd volstrekt arbitrair was. Ook bij voorstanders van die maatregel. Met empirische argumenten en wetenschappelijke instrumenten kon men die leeftijds-grens niet nader bepalen. Heel uitdrukkelijk was de jurist Clément Griffé, die stelde dat "hoewel het werkelijk logisch is om een periode van absolute onverantwoordelijkheid in te voeren, die willekeurig bepaald zal moeten worden daar het jammer genoeg onmogelijk is om op een werkelijk wetenschappelijk wijze te bepalen."¹³⁶ Eenzelfde scepsis bestond bij medische en psychiatrische deskundigen. Maar ook dit hoeft ons niet te verwonderen. Deskundigen uit andere Europese landen stonden even afwijzend tegenover het proefondervindelijk bepalen van moraliteit. Herinneren we ons maar de uitlatingen van Gross, Loosli-Usteri of Gevers Leuven. Wat wel verbazing wekt, is de unanimité van die afwijzing. Geen enkele Franse deskundige zag wat in de experimentele methode van Levy-Suhl of Fernald.

De vader van de Franse kinderpsychiatrie, Georges Heuyer, wees de rangschikkings-tests radicaal af omdat ze "een groot aantal fouten bevatten."¹³⁷ Met het oog op een psychiatrische doorlichting van gedragsgestoorde jongeren waren moraalpsychologische laboratoriumexperimenten volstrekt onbetrouwbaar. Ook voor diens collega Rollin was het methodologisch gezien ondenkbaar om iemands morele gevoelens op een experimentele wijze te meten. In die laboratoriumsituaties verkreeg men alleen foutieve of nietszeggende resultaten. De onderzochte jongere gaf ofwel geen, ofwel een onverschillig, ofwel een sociaal wenselijke antwoord waardoor "de uitdrukkingen in het algemeen niet overeenkwamen met zijn graad van affectie of het gebrek eraan."¹³⁸ Deze experimenten leerden de deskundigen niets. Wilde men het karakter, het morele besef of de perversies van een jeugddelinquent kennen dan moest men hem of haar langdurig observeren, bij voorkeur in de verschillende milieus waarin hij of zij vertoefde. Vervolgens nam men die ingewonnen informatie op in het rubriekje '*sens moral*', vermeld op

¹³⁵ zie *Circulaire du ministère de la justice*, 31 mai 1898 en 31 décembre 1900.

¹³⁶ Griffé, C., *Les tribunaux pour enfants: étude d'organisation judiciaire et sociale* (Paris: Fontemoing, 1914), 277. Zie ook Jean Appleton, *Op.cit.*, 34-36.

¹³⁷ Heuyer, G., *Enfants anormaux et délinquants juvéniles*, 53.

¹³⁸ Collin, A. & Rollet, H., *Traité de médecine légale infantile*, 102.

een voorgedrukte inlichtingenblad (*notice, bulletin*) waarvan verschillende versies in medisch-psychiatrische of gerechtelijke instellingen circuleerden.

Afbeelding 8. Inlichtingenblad opgesteld door het Comité de défense des enfants traduits en justice van Brussel. Met vragen over de moraliteit van de aangehouden jongere (4°) (de Casabianca, 1909)

<p>COMITÉ DE DÉFENSE DES ENFANTS TRADUITS EN JUSTICE DANS L'ARRONDISSEMENT DE BRUXELLES</p> <hr/> <p>BULLETIN DE RENSEIGNEMENTS (Strictement confidentiel.)</p> <p><i>Sur</i></p> <p>Nom, prénoms, âge, domicile : Défenseur : Prévention : N° Notices : Substitut : Juge d'instruction :</p> <p style="text-align: center;">A. — L'ENFANT.</p> <p>1° Chez qui et avec qui habite-t-il ? Que vaut le logement au point de vue de l'hygiène et de la salubrité? 2° Fréquente-t-il une école? A-t-il un métier? Quel est son patron? 3° Quel est son état de santé (Examen médical)? 4° Quel est son caractère? Sa moralité? Ses penchants? Ses habitudes? (Vagabondage?) 5° A-t-il déjà été antérieurement poursuivi ou condamné, pour un motif quelconque?</p> <p style="text-align: center;">B. — LE MILIEU.</p> <p style="text-align: center;">A. — Parents.</p> <p>1° Noms, prénoms, professions et domicile des père et mère? 2° Leur état de santé? 3° Quel est l'état du ménage? Quelles en sont les charges et quelles en sont les ressources?</p>

Langdurige observatie en nauwgezette classificatie waren de middelen waarmee men informatie inwon over de resterende moraliteit van de jeugdcrimineel. Bovendien waren dit middelen waarmee niet alleen geleerde deskundigen konden werken. Hoewel het gestructureerde inlichtingenblad een wetenschappelijke indruk maakte, konden ook medewerkers zonder gespecialiseerde vakkennis die vragenlijsten invullen. Op die manier toonden de deskundigen hun respect voor het werk van talloze vrijwilligers – vaak ongeschoolde leden van religieuze liefdadigheidsinstellingen – die als *rporteur* de sociale en psychologische situatie van de jeugddelinquent onderzochten. Een gedegen morele test zou hun werk overbodig hebben gemaakt.

Vanuit een ruimer wetenschaphistorisch perspectief gezien sloot die nadruk op observatie en classificatie goed bij de klinische traditie van de Franse geneeskunde en psychiatrie aan. Die traditie contrasteerde fel met de proefondervindelijke laboratoriumgerichte aanpak die kenmerkend was voor de natuurwetenschappelijke geneeskunde in Duitsland.¹³⁹ Pas wanneer Franse medici gingen inzien dat die klinische oriëntatie tot een wetenschappelijke achterstand leidde en men geconfronteerd werd met de Duitse voorsprong in vrijwel alle medische disciplines, geraakte men overtuigd van een algemenere toepassing van de experimentele methode. Die mentaliteitswijziging verliep erg langzaam, zeker in de meer perifere medische wetenschappen zoals de kinderpsychiatrie. Bij de Franse kinderpsychiaters zag men die wending nauwelijks voor de jaren '30. Nog in 1931 gaf Heuyer toe dat psychologische tests uiterst zeldzaam gebruikt werden.¹⁴⁰ Door de eenzijdige nadruk op klinisch observatie had men nauwelijks in laboratoria en testapparatuur geïnvesteerd. Zo beschikte Heuyer slechts over één collectieve intelligentietest voor de diagnose van psychopathische leerlingen. Rond die tijd betreunde Heuyer die achterstand. Inmiddels was hij gewonnen voor het gebruik van allerlei experimentele persoonlijkheidstests. In de jaren '30 ontwikkelde hij in het kielzog van de onderzoekingen van May en Hartshorne¹⁴¹ een uitvoerige karaktertest voor jongeren.¹⁴² Die nieuwe test peilde niet naar de morele gevoeligheid van de probleemjongere, maar naar een amalgaam van persoonlijkheidstrekken die bepalend waren voor het toekomstige sociaal functioneren van de jongere.¹⁴³ Op dat moment betrok men psychiaters bij een heel ander maatschappelijk probleem. Begin de jaren '30 werd de *werkloze* de voornaamste probleemjongere. De karaktertest had bijgevolg niet langer tot doel om de psychopathische jeugddelinquent te selecteren, maar werd een middel tot beroepsoriën-

¹³⁹ Voor de verschillen in medisch onderwijs en medische wetenschap tussen Frankrijk en Duitsland, zie Thomas Neville Bonner, *Becoming a physician: medical education in Britain, France, Germany, and the United States, 1750-1945* (Baltimore & London: John Hopkins University Press, 1995).

¹⁴⁰ J.-M. Lahy & G. Heuyer, 'Dépistage des psychopathes chez les écoliers par la méthode psychologique et l'examen clinique', 200-201.

¹⁴¹ In hun onderzoek bij meer dan tienduizend Amerikaanse scholieren trachtten Hugh Hartshorne en Mark May (*Studies in the nature of character: vol 1: studies in deceit (1928); vol 2: studies in service and self-control (1929); vol 3: studies in the organisation of character (1930)*) (New York: Macmillan) allerlei karaktertypes onder scholieren te onderscheiden.

¹⁴² Heuyer, G., Courthial, A., Dublineau & Néron, 'Les tests de caractère en neuro-psychiatrie infantile', *Annales médico-psychologiques*, 1934, 2, 162-214.

¹⁴³ Over het onderscheid tussen morele tests en karaktertests, zie Braunschhausen, N., *L'étude expérimentale du caractère: méthodes et résultats* (Uccle: centre national d'éducation, 1937), 96 en Diez-Gasca, M., 'Contribution à l'étude de quelques "tests moraux"', *Bulletin de l'Office intercommunal pour l'Orientalion professionnelle de Bruxelles*, 1933, 52, 13-14.

tatie. “Le caractère, plus que l’intelligence, conditionne le succès ou l’échec dans une profession déterminée.”¹⁴⁴

De dominantie van de klinische traditie verklaart waarom Franse medici het motievenonderzoek niet kenden en afwijzend stonden tegenover de rangschikkingstest. Geen Franse arts die betrokken was bij de hervormingen in het jeugdrecht, kon zich voorstellen dat men door een experimentele test een strafrechterlijke minimumleeftijd kon vastleggen of een heropvoedbare jeugdcrimineel van een hopeloos geval kon onderscheiden. Dit laatste was alleen mogelijk door langdurige observatie. Wanneer men in de jaren '30 begint te geloven in het nut van psychologische experimenten is men, internationaal gezien, het motievenonderzoek vergeten. Op dat moment is de methode van Jacobsohn-Lask al dusdanig bekritiseerd zodat geen deskundige nog in die aanpak gelooft. Inmiddels had de klinische traditie ervoor gezorgd dat de mogelijkheden van morele tests tussen 1910 en 1930 aan Franse psychiatrische experts voorbijgingen. Pas na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde de psychoanalist Henri Baruk de eerste Franse morele test, de zogenaamde *Tsedek-test* die het moreel oordeelsvermogen aan de hand van ethische dilemma's tracht te achterhalen en te kwantificeren.¹⁴⁵

In de periode 1910-1930 bestond, onder leiding van Alfred Binet, wel een Franse experimentele psychologie, maar uit die hoek kwamen geen aanmoedigingen waardoor psychiaters met buitenlandse morele tests leerden kennismaken. Vooreerst waren er nauwelijks contacten tussen experimentele psychologen en psychiaters. De enen bevonden zich in hun laboratoria, de anderen in hun medische instellingen. Bovendien was het wetenschappelijke prestige van Binet en zijn experimentele psychologie toen nog vrij laag.¹⁴⁶ Spiritualistische psychologen zagen niets in Binet's proefondervindelijke methode, terwijl positivistische psychologen voorkeur gaven aan het psychopathologische en bijgevolg medische onderzoek naar de menselijke psyche. Omdat men de experimentele psychologie van Binet moeilijk kon plaatsen en diens werk niet op waarde kon schatten, verwierf hij nooit een leerstoel aan de belangrijkste Parijse faculteiten. Hij moest zich tevreden stellen met een benoeming aan de *Ecole pratique des Hautes Etudes*.¹⁴⁷ Verder was de stem van Binet zelden te horen in het debat over jeugdcriminaliteit, wat de kans tot uitwisseling van ideeën tussen psychologen, juristen en medici ook niet erg bevorderde. Binets maatschappelijke engagement ging vooral uit naar het onderwijs aan abnormale kinderen. Voor gedragsgestoorde kinderen had hij minder interesse. Ten slotte geloofde Binet zelf niet in een soort Binet-Simontest voor moraliteit. Hij was van oordeel dat de morele kwaliteiten niet het voorwerp konden zijn van objectief, wetenschappelijk onderzoek.¹⁴⁸ In de *Société libre pour l'étude psychologique de l'enfant* was de wetenschappelijke waarde van moraliteitsonderzoek een heikel thema. Voor heel wat leden had het genootschap als doel de morele ontwikkeling en vooruit-

¹⁴⁴ Heuyer, G., Courthial, A., Dublineau & Néron, 'Les tests de caractère en neuro-psychiatrie infantile', 162.

¹⁴⁵ Baruk, H. & Ribière, Mme., 'Présentation d'un test "Tsedek"', *Annales médico-psychologiques*, novembre 1947 en Henri Baruk & Maurice Bachet, *Le test "Tsedek": le jugement moral et la délinquance* (Paris: Puf, 1950).

¹⁴⁶ Carroy, J. & Plas, R., 'The origins of French experimental psychology: Experiment and experimentalism', *History of the Human Sciences*, 1996, 9, 73-84.

¹⁴⁷ Nicolas, S. & Ferrand, L., 'Alfred Binet and higher education', *History of Psychology*, 2002, 5, 264-83.

¹⁴⁸ Avanzini, G., *La contribution de Binet à l'élaboration d'une pédagogie scientifique* (Paris: Vrin, 1969), 57.

gang van het schoolgaande kind te meten en te bevorderen. Eindeloze vragenlijsten werden naar leraars verzonden om te peilen naar de leugenachtigheid, het rechtvaardigheidsgevoel of de ijver van schoolkinderen. De resultaten verschenen in de *Bulletin* van het genootschap en werden besproken in de speciaal opgerichte *commission des sentiments moraux* onder leiding van Maria Fuster. Met behulp van die onderzoeksresultaten hoopte men vragen te beantwoorden in de trant van “heeft het volksgeloof gelijk om te geloven dat blonde personen een hogere stem hebben dan bruinharigen en een zachter karakter hebben?”¹⁴⁹ Binet stond uiterst sceptisch tegenover het nut en de waarde van die vraagemethode. Bovendien had hij nog andere bezwaren. In een repliek op het onderzoek van Bocquillon naar ijver en luiheid bij kinderen merkte hij op dat “dit ertoe leidt dat men de scholier zal gaan beschouwen als een automaat die voorbestemd is om zich goed of slecht te gedragen”¹⁵⁰, dus niet als een individu met een vrije wil. Voor Binet was moraliteit geen voorwerp van wetenschappelijke studie, maar maakte het deel uit van een spiritualistische, ongedetermineerde orde. De moralistische doelstelling die sommige leden aan het genootschap toedichten was bijgevolg niet alleen naïef, ze had ook niets met een wetenschappelijke studie van het kind te maken. Dit negatieve oordeel van Binet bleek toonaangevend, ook na zijn dood in 1911. De Franse psychologen gingen zich vrijwel exclusief met het meten en verbeteren van louter cognitieve vaardigheden bezighouden. Tussen 1900 en 1930 schonken de Franse psychologenbladen geen noemenswaardige aandacht meer aan moraliteit, laat staan aan buitenlandse morele tests.

7. Besluit

In dit artikel heb ik de morele tests die in continentaal Europa ontwikkeld werden tussen 1910 en 1930 in hun toenmalige maatschappelijke context geplaatst. Omdat hedendaagse overzichtswerken altijd de voorkeur gaven aan zuiver moraalpsychologisch onderzoek, los van de samenleving waarin dit onderzoek plaatsvond, verwaarloosden ze die vroege experimentele traditie. Omwille van de maatschappelijk betrokkenheid was dit onderzoek ronduit “verdacht”. Ik deel die mening niet. Vooreerst heb ik willen aantonen dat door die betrokkenheid de wetenschappelijke kritiek helemaal niet sneuvelde. Tegenstanders maar ook voorstanders bleven zich ten volle bewust van de aartsmoeilijke opdracht. Zo iets complex als moraliteit of immoraliteit in een kortstondig experiment vastleggen was niet alleen een kolossale uitdaging, het was bovenal een risicovolle onderneming met een grote kans op mislukking en verlies van wetenschappelijke reputatie. Geconfronteerd met het sociale probleem van de jeugddelinquentie pretendeerde die test weliswaar om iemands leeftijd van volwassen morele ontwikkeling op empirische wijze vast te leggen of een efficiënt onderscheid te maken tussen heropvoedbare en niet heropvoedbare jeugddelinquenten. Beide pogingen mislukten. Politici bleken meer onder de indruk van louter juridische argumenten om een strafrechterlijke leeftijdsgrens in te voeren. Met het oog op de *dépistage* en de *triage* bleven wetenschappers

¹⁴⁹ *Bulletin de la Société libre pour l'étude psychologique de l'enfant*, 1906, 53.

¹⁵⁰ Binet, A., 'A propos de l'enquête sur les enfants paresseux', *Bulletin de la Société libre pour l'étude psychologique de l'enfant*, 1909, 156.

eerder vertrouwen op een klinische diagnose dan op eenmalige tests. Hoe aantrekkelijk de markt nochtans was, voor ontwerpers van morele tests was de werkelijkheid te weerbarstig of was hun product te eenvoudig.

Anderzijds heb ik willen aantonen dat die morele tests ook in een ideologische betekenis niet per se “verdacht” hoefden te zijn. Het is verleidelijk om die vroege experimentele traditie die sterk begaan was met toenmalige maatschappelijke thema’s te verbinden met een autoritair, vrijheidsberovend en eliminerend politiek optreden. De motieven van één der eerste ontwerpers, Guy Fernald, versterkten het beeld dat morele tests in functie stonden van een antiliberaal en eugenetisch radicalisme. Dit beeld is evenwel eenzijdig. Ook aanhangers van het humanistisch-pedagogische vertoog over criminaliteit en deviant gedrag ontwierpen of propageerden morele tests. Een tegenvoorbeeld was precies Jacobsohn-Lask, de Duitse promotor van de Fernald-test. Jacobsohn-Lask begreep perfect hoe sociale en morele ellende jongeren de misdaad indreef. De test had niet tot doel te bepalen wie te redden en wie verloren was, maar maakte alleen een onderscheid tussen gemakkelijk en moeilijk heropvoedbare jongeren. Hij registreerde alleen welke inzet nodig zou zijn om de verloren gegane morele gevoeligheid van de jeugddelinquent opnieuw te normaliseren. Ook in die opdracht mislukte de test. Jacobsohn-Lask gaf toe dat de correlatie met klinische observatie verre van onproblematisch was. Franse kinderpsychiaters hadden overigens nooit durven hopen dat die tests het langzame werk van opvoeders, bewakers, artsen of rapporteurs konden vervangen. Terwijl er in Duitsland, Zwitserland, Nederland en Vlaanderen volop met morele tests werd geëxperimenteerd, werd die proefondervindelijke methode in Frankrijk geheel afgewezen. Pas na 1930 zal men hiervoor enige wetenschappelijke interesse krijgen.